

Estudis: a) El llenguatge administratiu i jurídic
LA LLENGUA DEL MANUSCRIT DE 1272
DEL LLIBRE DE LES COSTUMS DE TORTOSA*

per Carles DUARTE I MONTSERRAT

Cap del Servei d'Assessorament Lingüístic de la Generalitat de Catalunya

En diverses ocasions m'he ocupat anteriorment d'aspectes parcials de la llengua utilitzada en la redacció del manuscrit de 1272 del *Llibre de les Costums de Tortosa*. En aquesta ocasió el meu propòsit és d'intentar-ne una descripció de caràcter global, que inclogui els punts de més interès dels diferents aspectes de la llengua d'aquest important manuscrit.

He estructurat aquest estudi en unes consideracions generals, unes notes sobre qüestions gràfiques, un apartat dedicat a aspectes fonètics, un altre sobre morfologia, una part sobre sintaxi, un apartat relatiu a qüestions lèxiques i unes breus notes semàntiques finals.

Aquest treball té un caràcter sintètic i l'he redactat procurant destacar aquells punts que he considerat més rellevants o distintius.

1. CONSIDERACIONS GENERALS

Abans de res recordarem que la llengua analitzada correspon a un text del darrer terç de segle XIII, el qual hem d'arranglar amb altres documents cabdals d'aquesta època de la història de la llengua catalana, com ara l'obra lul·liana o les *Vides de Sants Rosselloneses*.¹

* Agraïixo als professors Joan Veny, Jesús Massip i Àlex Alsina i a la professora M. Àngels Massip els seus comentaris sobre aquest text.

1. Veg., per exemple, Carles DUARTE I MONTSERRAT i M. Àngels MASSIP I BONET, *Síntesi d'història de la llengua catalana*, Barcelona (Edicions de La Magrana) 1991, 6.ª ed., pàg. 57-78.

És a dir, es tracta d'una obra produïda en un moment en què comencen a aparèixer manuscrits en català d'unes dimensions molt considerables i en què hi ha un notable afermament de la prosa catalana, amb un evident enriquiment del lèxic culte i de la sintaxi.

Hom ha atribuït en aquest procés de consolidació una funció cabdal a Ramon Llull.² No negarem pas aquest protagonisme a Ramon Llull com a model de prosa literària, però creiem que l'hem de matisar per la importància de les dades obtingudes del nostre manuscrit, especialment en el vessant lèxic, que és l'objecte principal d'aquesta tesi.

Certament el cabal de vocabulari jurídic és fonamental en aquest manuscrit, però no hi és gens menyspreable el component lèxic referit a altres matèries, com ara noms de productes comercials, denominacions d'animals, etc. Aquesta constatació, però, no ens pot fer oblidar les vacil·lacions que hi apareixen des del punt de vista fonètic i de la representació gràfica dels sons (posem per cas: *disapte* —10r, 14a— i *disabte* —10r, 17a—; *cases* —75v, 27a— i *cases* —3v, 5a—; *raon* —9r, 18b— i *raó* —15r, 22b—; recordem que en aquest document és normal el manteniment de les *-n* finals postvocàliques: *termen* —3 r, 19-20a—, *ciutadan* —11r, 24-25b—, etc.), des del punt de vista morfològic (per exemple: *trer* —3r, 25a— i *traure* —2r, 19-20b—, *caer* 90v, 15b— i *caure* —2r, 12b—, etc.), des del punt de vista sintàctic —tot i l'evident progrés que representa aquest text per la varietat de recursos que s'hi utilitzen en relació amb documents anteriors— (amb construccions poc reeixides: «e oltra aqueles ores e aquels dies, cort no s'i deu tenir ne val ren que s'i faça, oltra aqueles ores assignades» —12v, 1-5b— o bé «En nuyl altre cas lo veguer ne el saig no és creegut sens testimonis, sinó e.ls cases desús ditz, et e.l altres capítols és creegut lo veguer que segexen aenant après d'aquest») i des del punt de vista lèxic (per exemple: *usufruit* —85r, 9a—, *ususdefruit* —85v, 15b—, *ususfruit* —86r, 12a—, *ususdefruitz* —86r, 16-17a— i *usudelsfruitz* —86v, 6-7a— dins només dos folis).

El nostre manuscrit, amb data de 1272, és d'una extensió ben respectable, 300 folis, i, contràriament al que succeeix en altres codis jurídics (com els *Usatges de Barcelona* o els *Furs de València*), el text català no és una traducció d'una versió prèvia en llatí, ans tenim indicis prou sòlids que l'escrivà va copiar aquest manuscrit d'un altre manuscrit anterior redactat també en català. Altrament no es podrien comprendre diversos tipus d'errades que hi veiem: repeticions d'un mateix fragment —basti com

2. Vegeu, per exemple, Josep M. NADAL i Modest PRATS, *Història de la llengua catalana*, vol. I, Barcelona (ed. 62) 1982, pàg. 301-306.

a exemple el que trobem al foli 31 v, amb una nota marginal «vacat» i una nota al peu de la pàgina «usque rasere»—, salts —de vegades esmenats amb la transcripció al marge del text que hi falta; n'hi ha de més curts, com el que descobrim al foli 19r «la venda de val e és ferma», o més llargs, com el que es transcriu en nota marginal al foli 23r, etc. —i formes que palesen una lectura vacil·lant o insegura — com ara, en un fragment de lectura clara, *matèria*, esmenada encertadament en el manuscrit, amb una lletra contemporània a la del text, per *manera* d'acord amb el sentit lògic que l'escrivà no va copsar i que distorsionà per una mala lectura de l'original del qual copiava, 11r, o *Guillelmi de Monterano*, 28r, aplicada a *Guillem de Montcada*, amb una evident mala lectura de *Montecatano* o *Montbecateno*, com apareix en un altre fragment del mateix manuscrit. L'existència d'una redacció anterior queda corroborada també per la presència en el ms. del costum de troba de captiu aplicat a unes fronteres superades clarament l'any 1272.

Aquestes mateixes errades ens fan pensar en l'escrivà —potser d'origen aragonès o castellà— com a possible responsable de la sorprenent presència de castellanismes o aragonesismes en el manuscrit.³ Sobta trobar en un text d'aquestes característiques i que reproduïx en general un català (el ms. l'anomena *pla* o *romanc*: «en plan o en romans diran» —55v, 16v—) plenament genuí i propi de l'època certes formes —això sí, clarament excepcionals— d'origen castellà o aragonès.

Es tracta, per exemple, de diftongacions del tipus *manifest* —és el cas més freqüent: 32r, 26b; 76v, 28a-1b; 83v, 14-15a; 98r, 5-6b—, *vi-nient* —9v, 22-23b—, *cirvientes* —54r, 7a—, o de formes com *companyero* —95r, 8-9a; *companyó* en totes les fonts posteriors—, potser ús afectiu degut a l'abundància que hi ha hagut sempre d'aragonesos en el baix Ebre, etc.

Un altre aspecte interessant al qual convé de referir-se dins d'aquestes consideracions generals és el de la possibilitat de trobar trets dialectals dins del text.⁴ No cal dir que considerem arriscat de fer formulacions gaire contundents en aquest camp, però ens sembla justificat de parlar de comportaments lingüístics del nostre manuscrit que en l'època del do-

3. Veg. Carles DUARTE I MONTERRAT, «Notes sobre el Llibre de les Costums de Tortosa», dins *Revista de Llengua i Dret*, núm. 6, pàg. 23-25.

4. Veg. Carles DUARTE I MONTERRAT, «Notes sobre trets dialectals en el Llibre de les Costums de Tortosa (ms. de 1272)», dins *Caplletra*, núm. 2, pàg. 19-26. Pel que fa a les característiques del tortosí actual, remeto el lector al valuós treball de M. Àngels Massip i Bonet, *Aproximació descriptiva al parlar tortosí*, Tarragona (Diputació de Tarragona), 1989.

cument contrastaven amb els que es produïen en altres zones del domini lingüístic.

En aquest sentit, podem proposar tres trets concrets: 1) la desafricació de *ç*, palesa de manera indiscutible en el nostre manuscrit per les nombroses confusions amb la representació gràfica de /s/ i de /ʃ/, i que encara no s'havia estès a les zones occidentals de Catalunya i septentrionals del País Valencià; 2) la utilització d'arabismes peculiars o de presència predominant en els territoris més arabitzats, com ara *alcarayula* —258v, 12b—, *almârtech* —250v, 12-13b—, *maquila* —256r, 3 i 4a— o *mosquet* —250r, 21a—, mots que no trobem documentats en textos de la Catalunya Vella i que, en canvi, apareixen en el nostre manuscrit i sovint són habituals en documents valencians coetanis; 3) la presència de certes formes característiques dels parlars occidentals, com ara *mentira* —56v, 14a— o *plapa* —262r, 3b—.

Per acabar aquestes consideracions de caràcter general, esmentarem el recurs dins del manuscrit a fórmules orals fixades.⁵ En conjunt, la varietat lingüística usada dins del manuscrit s'ajusta a un marc escrit i a un contingut nocional tècnic de tipus jurídic. Això no obstant adesiara apareixen transcripcions de fórmules previstes per a la seva expressió oral, circumstància que acreix l'interès de l'obra, la qual probablement és, entre els codis jurídics de l'època, el que forneix un ventall més ampli de fórmules orals: 10r, 23-26b; 11v, 2-5a; 14r, 19a; 16r, 5-7a i 24-25a; 17r, 17-18a, 25-27a, 6-9b i 12-14b; 17v, 13-14b i 24-28b; 18r, 1a, 2a, 5a, 11-13a, 18-19a, 21a, 23-25a, 1-8b i 11b; 19v, 27a-9b i 11-12b; 20v, 13-17b; 21v, 10-15a, 17a, 24a i 1-4b; 24r, 18-28b; 32r, 25-26b; 35r, 25-28b; 57v, 16b; 28v, 11-12b; 60r, 12-13b; 70v, 1-2a; 71v, 3-5b; 72r, 25-28b; 73r, 13-14 b i 14-15b; 78r, 27a-3b; 103v, 5-10b; 105r, 21-22 a; 109r, 8-9a; 170r, 5-13a; 179r, 10-16b; 179v, 7-8a i 18-25b; 181v, 7-13a; 184r, 9-14b; 190v, 11-20b; 191r, 28b-191v, 1a; 191v, 20-23a i 7b; 192v, 13-15a i 5-12b; 196v, 3-6b; 203 v, 9-12b i 13b-14b; 207v, 9a; 218r, 19-21a; 232v, 21-23b; 235r, 5a; 241v, 20-21a i 28a-4b; 254v, 26-27a i 28a-2b ; 279v, 15-16b.

Aquestes fórmules ens permeten de conèixer aspectes ben interessants de l'expressió oral, de la qual tenim per raons òbvies pocs testimonis medievals.

És veritat que aquests segments no corresponen a una parla espontà-

5. Veg. Carles DUARTE i MONTSERRAT, «Dues notes sobre el Llibre de les Costums de Tortosa (ms. de 1272)», dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes* IX. *Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit* 3, Barcelona (Publicacions de l'Abadia de Montserrat) 1985, pàg. 45-54.

nia perquè el mateix codi, en referir-se a una d'aquestes fórmules, estableix que «aquella forma deven dir e seguir sens tot minvament e creiximent, que no y deu ésser fet ne dit» —20r, 13-22a— i perquè en alguns casos s'empren recursos generalitzadors de l'ordre de «aital» o «aitant» (per exemple: «vós siatz testimoni que aytal hom se clama d'él» —10r, 24b— o «deven-li dir: «què i trobes?» e él deu dir «aitant y trop» —18r, 2a—). Tanmateix són una font preciosa per al coneixement de l'expressió oral de caràcter formal de l'època i, a més, ens ofereixen una exemplificació utilíssima dels tractaments personals (tot i que la relació es produeix generalment de «jo»—p. ex.: 14r, 19a— a «vós» —referit a una sola persona com a tractament de respecte: 16r, 24-25a—, també hi trobem casos de «nós» —subjecte plural de primera persona: 16r, 5-7a—, de «tu» —p. ex.: 17v, 24b— i de «vosaltres» o «vós altres» —p. ex.: 21v, 10-15a). A més, s'hi transcriuen de vegades veritables diàlegs: «...« as correguda aquesta penyora?» e, si diu: «hoc», deven dir: «quantz dies la as correguda?» e, si él respon e sia ver: «tres dies e plus», deven-li dir: «què i trobes?» e él deu dir: «aytant y trop ...» (notem-hi l'ús de la interrogació directa —recurs infreqüent en l'expressió de caràcter jurídic—, del tractament de «tu» i de l'adverbi afirmatiu *hoc*).

2. NOTES SOBRE QÜESTIONS GRÀFIQUES

Hem volgut reservar un espai dins d'aquest estudi als aspectes gràfics, tot i que de vegades es fa difícil de destriar de manera absoluta el tractament de qüestions gràfiques i fonètiques. Per això hi ha alguns punts de tipus gràfic als quals ens referirem en la descripció fonètica.

En el nostre manuscrit observem que l'africada alveolar a fi de mot es representa constantment per *-tz*, llevat de casos aïllats en què es representa per *-ts*. Hi constatem també una certa vacil·lació en la representació de /ɲ/, que generalment s'escriu *yn* (per exemple: *meynscapte* —70r, 2b—, *seynor* —70v, 13a—, *leyn* —70r, 6b—, *peynora* —51r, 20b—, etc.), però que també apareix representat en ocasions per *ny* (per exemple: *menysvalensa* —70r, 3b—, *penyora* —17v, 24a—, etc.), per *in* (així: *meins* —70r, 4b—), per *nn* (així: *sennor* —5r, 13-14b—), per *gn* (així: *segnor* —70v, 16a—) i potser fins i tot per *n* (així: *gins* «giny», cas en què com diu Coromines al DECat⁶ «no és fàcil veure si hi ha llavors mera grafia imper-

6. Veg. Joan COROMINES, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, vol. IV, Barcelona (Curial Edicions Catalanes) 1984, s.v. *geni*.

fecta (o ja hi intervenen, com més tard, factors dissimilatoris i de fonètica sintàctica)». Així mateix, hi ha una freqüent vacil·lació en la representació gràfica de /s/ per la desafricació del so representat abans per ç (i fins i tot hi ha algun cas de vacil·lació en la representació gràfica de /z/, com hem vist en les consideracions generals en parlar de *casses/cases*).

Existeixen també algunes vacil·lacions en la representació gràfica de /kw/ i /k/ i de /gw/ i /g/ (per exemple: *quanals* —94r, 13b—, *calsevol* —22v, 24b— | *qualsevul* —7v, 24a—, *caresma* —7v, 15a—, *cartea* —45v, 7a— | *quarter* —45v, 10a—; *gastat*—68r, 11a—| *guasten* —85v, 28b—, *guaaynar* —32r, 11a—| *gaanyat* —52v, 11a—, *gaarden* —47r, 25a—, *garencia* —98v, 12-13a—. Quant a la labiodental /v/, es transcriu habitualment amb *u*, tot i que hi ha algun cas de *v* en posició inicial (p. ex.: *vestedura* —44v, 7a—) i un de *b* (així: *bermela* —44v, 1-2a—, aragonesisme? — trobem *bermeylla*, *bermellya* i *bermelya* en documents notariais aragonesos medievals—, indicatiu d'una incipient bilabialització?) L'oclusiva /k/^{6b} en posició final la trobem normalment representada per *-ch*: *pach* —52v, 3b i 9b—, *càrrech* —90r, 13b—, etc. (també en alguns casos en posició medial: *franchea* —48r, 9b—).

Afegim-hi la representació gràfica en *-t* de mots com *sort* 'sord' —76r, 21a— o *vert* —44v, 1a— i l'absència de *e* en casos de pròtesis vocàliques del tipus *sperar* —92v, 12a—.

Pel que fa a la grafia del representant de *J*, *DI* i *G*⁶ⁱ, és generalment *i* en posició inicial davant de *a* (p. ex.: *iàcenes* —2v, 11b—, *ianglat* —56r, 21a—, *iaquir* —39v, 11b—, etc.), *o* (p. ex.: *iornada* —79v, 3-4a—, *ioven* —84r, 11-12b—, etc.) i *u* (p. ex.: *iueus* —44v, 5a—, *iuyar* —5r, 21b—, *iutges* —15r, 22a—), tot i que, sobretot davant de *o* i de *u*, trobem certs casos amb *j* (així: *jo* —10r, 25b—, *joch* —101 r, 7b—, *jueus* —4r, 20b—, *juy* —2r, 23b—, etc.). En posició inicial davant de *e* i hi ha un predomini de la grafia *g* (p. ex.: *general* —5v, 22b—, *gens* —1v, 12b—, *gingebre* —264r, 14a—, *gint* —70v, 2a—, *gin* —96r, 11a—, *girofle* —264v, 16a—, *gitar* —99r, 20a—), però hi ha certes formes amb *i* o *j* davant de *e* (així: *iener* —3v, 4b—, *jent* —7r, 9b— i *ierres* —250v, 28b— i *ierres* —251r, 19b—). En posició medial és molt freqüent la grafia *gi* (p. ex.: *vàgia* —60r, 3b—, *pledegiar* —28v, 16-17b—, *vengiança* —43v, 19b—, *iúgies* —28v, 5a—, *gréugie* —282v, 15a—, *viàgie* —289r, 9b—, etc.), però també hi trobem *g* davant de *e* i, menys sovint, de *a* (així: *pledegen* —28v, 15-16b—, *segel* —28v, 9b—, *agen* —52v, 11b—, *migana* —95v, 8b—) i *i*, *j* i fins

6b. Manuel ALVAR, *Estudios sobre el dialecto aragonés*, II, Zaragoza, (Instituto Fernando el Católico) 1978, pàg. 150.

i tot y davant de *a* o de *u* (p. ex.: *aia* —50r, 3a o 225v, 14b—, *eniúria* —95v, 13-14b—, *aya* —92r, 20b—).

El so palatal procedent de *L*- inicial llatina, es representa sempre per *l* (així: *laces* —96r, 10a—, *laurar* —85r, 4b—, *leuda* —264r, 27b—, *leyalment* —170r, 23-24b—, *libres* —26v, 18a—, *logader* —23r, 2b—, *luyn* —93v, 13b—, etc. En posició medial trobem, per a la transcripció del so procedent de *LI* o *CL* intervocàliques i de *LL*, quatre grafies diferents: *l*, *ll* —només en posició medial—, *ly* i *yl*. No es produeix la distinció que en altres fonts medievals⁷ trobem entre les formes procedents de *LI* o *CL* intervocàliques (que s'hi transcriuen amb *yl* o *ly*) i les procedents de *LL* (que no s'hi transcriuen mai amb *yl* o *ly* i, en canvi, es representen normalment per *l*). Així en el nostre manuscrit trobem, al costat, d'una banda, de formes com *payla* —96v, 4-5b—, *taylar* —54r, 24-25b—, i de l'altra, de formes com *porcel* —268r, 22b— o *ella* —68v, 15a—, sovint *ela*, un seguit de casos que trenquen aquest principi de distinció, com *vermel* —15r, 12a— i *muller* —29v, 16b—, també *muler* —150r, 24a—, provinents de *CL* i *LI*, o *cavayl* —43v, 4-5a— i *polys* —268r, 22-23b—, procedents de *LL*.

Finalment recollim dins d'aquestes notes sobre aspectes gràfics una referència a la grafia *ch* —en lloc de *x* o de la *tx* que trobem a *pretatxat* —20v, 17b— o a *tatxarà* —79r, 6b—, ambdós del llatí *taxar* i pronunciats antigament amb /*ʃ*/ —en posició medial en el mot *orchica* —250v, 19a i 258r, 27b—,⁸ que té potser un caràcter castellanitzant malgrat l'origen mossàrab del mot en català, i a la presència d'alguna ultracorrecció gràfica com *aura* 'hora' («*aura* nona» —12v, 17a—, indicatiu en tot cas de l'obertura de la *o*).

3. ASPECTES FONÈTICS

3.1. Contraccions

Una primera qüestió que volem assenyalar és l'existència de nombroses contraccions. D'una banda, hi ha les contraccions amb l'article (o el

7. Joan COROMINES, «Història de la confusió de dues parelles de consonants antigues: ç i ss; yl i ll», dins *Entre dos llenguatges*, vol. I, Barcelona (Curial Edicions Catalanes) 1976, pàg. 13-51, i cf. també Carles DUARTE i MONTSERRAT i Àlex ALSINA i KEITH, *Gramàtica històrica del català*, vol. I, Barcelona (Curial Edicions Catalanes) 1984, pàg. 182 i ss.

8. Veg. Joan COROMINES, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, vol. VI, Barcelona (Curial Edicions Catalanes) 1986, s.v. *orsella*.

pronomen àton) *lojel: del* —102r, 27b— i *dels* —17v, 13a— o *al* —130r, 6a— i *als* —7v, 18b—, però també *quel* = *que* + *el* —97r, 16a—, *quels* = *que* + *els* —30r, 2a—, *quil* = *qui* + *el* —6r, 3b—, *quils* = *qui* + *els* —8v, 9b—, *ol* = *o* + *el* —33r, 17a—, *ols* = *o* + *els* —16v, 13a—, *sil* = *si* + *el* —39r, 24a—, *sils* = *si* + *els* —11v, 24a—, *nel* = *ne* conj. + *el* —114r, 3b—, *nels* = *ne* conj. + *els* —7v, 28a—, *nol* = *no* + *el* —6v, 19a—, i —menys generals— *el* = *e* + *el* —17v, 12b—, *el* = *en* + *el* —70r, 6b—, *els* = *e* + *els* —8r, 24a— i *els* = *en* + *els* —9r, 25a—. L'article presenta, a banda de les contraccions amb altres partícules, altres contraccions, que comentarem més a fons en la morfologia, del tipus *s'endeman* —81v, 11a—, *s'esgleya* —5v, 7b—, *l'escrivan* —178r, 5a—, *l'actor* —81v, 26-27b—, *l'offici* —245r, 23b—, *l'esposa* —156r, 14a—, *l'esgleya* —156r, 16a—. Pel que fa a la preposició *de*, presenta també contraccions de l'ordre de: *d'aquí* —17r, 20b— o *d'ordi* —250v, 2b—, etc. Recollim a continuació altres contraccions entre partícules: *es* = *e* + *es* —12r, 6b—, *nen* = *ne* + *en* —14v, 8b—, *nes* = *ne* + *es* —5v, 12a— (també *n'és* = *ne* + *és* —14v, 2a—), *non* = *no* + *en* —14v, 5b—, *nos* = *no* + *es* —14v, 18b—, *os* = *o* + *es* —9r, 8b—, *quen* = *que* + *en* —14v, 17b i 5v, 10a—, *ques* = *que* + *es* —6r, 6b—, *quis* = *qui* + *es* —5v, 7b— i *sis* = *si* + *es* —7v, 15a—; fins i tot *aquis* = *aquí* + *es* —6v, 17a— i *sobrequesta* = *sobre* + *aquesta* —90v, 13a—. Afegim-hi encara altres contraccions aïllades com *an* = *a* + *en* art. personal —130r, 11a—, *questia* = *que* + *estia* —12r, 2a—, *maneral* = *manera* + *el* —10r, 27b—, etc. Finalment esmentarem l'existència d'algun cas de síncope com *pròmens* —101r, 22b; de fet *prohòmens* és la forma general—.

3.2. Vocalisme

Una primera observació que ens sobta pel que fa al vocalisme és la utilització de la grafia *a* per a la representació d'un so corresponent a *e* o *ē*. Certament que aquesta confusió gràfica en un text medieval pertanyent a la zona oriental ens podria portar a una interpretació de l'existència de reducció vocàlica de *a* i *e* a [ɛ] en posició àtona. En canvi, en una zona integrada dins del territori del parlar occidental aquesta hipòtesi no es pot plantejar i cal cercar el suport d'una influència gràfica llatina^{8b} (p. ex. a *latanias* —81v, 22a—) o una interferència de l'aragonès o del castellà (per exemple potser a *las* —97v, 12b i 86v, 18b—), que ja hem

8b. Cf. Josep MORAN I OCERINJAUREGUI, *El Capbreu de Castellbisbal*, Barcelona (EUB) 1984, pàg. 27 i 32, en què es constata un fet semblant en un ms. de la fi del segle XII.

comprovat en altres aspectes del manuscrit. Ara bé, hi ha alguns casos en què és possible que la grafia *a* representi un fonema /a/, com ara *torra* —28v, 11b; on la *a* pot correspondre a /a/ com a conseqüència del gènere femení del mot—^{8c}, *enamistat* —69v, 9a, per influència del primitiu *amistat*— o en posició inicial del mot com a *ascondir*, 71 v, 11a; però *escondir*, —71v, 4-5b— o *anantar*, —67v, 25a; però *enantar*, 10r, 20a—.

També en relació amb les vocals *a* i *e* hem d'esmentar el cas de *sent* i *senta*, variant de *sant* i *santa*. En el manuscrit apareixen les dues formes, però és més freqüent *sent* davant del nom del sant i *sant* davant del mot *evangeli* i en posició final absoluta. Així, en el foli 81, en un context en què trobem aquest mot sovint, hi ha 23 casos de *sen* (sempre sense *-t*), 8 casos de *senta* i 2 casos de *sant* («*sant Vicent*» —81 r, 8b— i «per honor— de déu e dels *santz*» —81v, 21a—). S'arriba a l'extrem d'escriure amb *-ent* —81v, 10a— *Omnium Sanctorum*. Doncs bé, aquest tancament de la *a* no pot ser pas només gràfic en una posició tònica i, a més, en trobem força testimonis en altres textos, sobretot —però no tan sols: freqüent a les *Vides de Sants Rosselloneses*—occidentals. Es tracta d'un procés, afavorit potser per la pronúncia proclítica, d'evolució de *sanctus* cap a *saint*, d'on *seint* i després *sent*.⁹

Tinguem en compte, encara, que en el nostre manuscrit documentem una alternança entre *eife* procedents d'*act*, com era previsible en un text d'aquest període, en què *ei* mantenia la seva vitalitat tot i que l'evolució cap a *e* s'anava estenent.^{9b} Així: *feit* —1v, 8a; 2r, 16a; 12v, 28b; 49r, 16b; etc.— i *fet* —11r, 20b; 12v, 26 b; 21r, 19b; 45v, 21a; etc.— (fixem-nos que trobem les dues formes en una mateixa frase: «els *fetz* criminosos de què a él seran *feytz* clams» —12v—; no cal dir que *feit*, a més del seu ús com a participi en aquest exemple, és sovint també la forma adoptada per al substantiu), *pleit* —1v, 9a; 1v, 3b; 2r, 20b; 31r, 10a; etc.— i *plet* —23r, 12b; 26v, 2b; 42v, 10a; etc.— (tornem en aquest cas a trobar les dues formes en una mateixa frase: «si el *plet* serà menat en la Cort, ja/sia so que dret no.n sia fernet, mes que.l *pleyt* sia pledegiait o menat en guisa e en manera que.l *plet* sia comensat per resposta del demanat» —31r—). Quant a la forma *peyra* —44v, 2b—, que localitzem en el ma-

8c. De fet aquesta explicació queda corroborada per l'extensió dialectal que té avui aquesta terminació en bona part del dialecte occidental.

9. Veg., per exemple, Joan COROMINES, «Tractament de la *a* tònica», dins *Entre dos llenguatges*, vol. I, Barcelona (Curial Edicions Catalanes) 1976, pàg. 88-89.

9b. Cf., però, el tractament general en *-ei* si la vocal llatina precedent és *a* en l'obra de Jacme d'Agramunt (s. XIV): Joan VENY i CLAR, *Regiment de preservació de pestilència de Jacme d'Agramont* (s. XIV), Tarragona (Diputació Provincial) 1971.

nuscrit al costat de la forma general *pedra*, potser es tracta d'un cas d'occitanisme (però no en podem estar segurs pel nombre important de topònims que inclouen aquesta forma: *Turó de la Peira*, etc.). També podria ser occitanisme —tot i que potser hi hagué alguna influència auxiliar com indica Joan Coromines— *cominal* —99r, 2b—.

Constatem en el manuscrit, encara pel que fa a *e*, una vacil·lació entre *ei* en mots del tipus *determenar* —40r, 5 i 7b—/*determinar* —5v, 2-3a—, en què la *i* comporta un tractament culte que contrasta amb la *e*, de tractament hereditari, i l'ús de *redon* —28r, 27b; 44r, 27b; 44v, 19-20a; etc.—, forma general en català medieval i resultat d'una dissimilació en llatí vulgar, que posteriorment esdevingué *rodó* en bona part dels parlars orientals per assimilació respecte de la *o* tònica.

Finalment, quant a les vocals posteriors, destaquem-ne d'una banda la vacil·lació *o/u* en posició tònica. Hi trobem algun cas que només pot ser interpretable per influència gràfica del llatí, com és ara *subre* prep. —49r, 15b—. Més difícil d'explicar sembla la forma *escosa* —70r, 12a—, que trobem al costat de la solució general *escusa* —70r, 11a—, amb la *u* procedent de *u* llatina, que al capdavall potser també no és més que un *lapsus calami*.

En posició àtona, com sabem, hi ha en català una reducció de /b/ i /q/ a /u/ que caracteritza gairebé el conjunt del dialecte oriental (llevat de l'illa de Mallorca, sense reducció; però sí que hi ha reducció a Sóller) i que és força posterior a la de /a/ i /e/ i /e/ a /e/. Ara bé, hi ha uns casos de tancament en la síl·laba anterior a una /u/ o a una /i/, seguida d'una consonant labial o en hiatus amb /a/ que són anteriors a la reducció general en oriental i que, a més, s'entenen pel conjunt del domini lingüístic.¹⁰

No ens ha de sobtar, doncs, de trobar força testimonis de l'esmentat tancament en un dels contextos enunciats: *uberta* —90r, 2-3a—, *culitz* —86v, 9a—, *custum* —48r, 16b—, *mugut* —39v, 9b—, *subirana* —44r, 22b—, *ubertes* —28r, 19a—, etc., sovint amb una vacil·lació entre aquesta grafia i la grafia en *o* (per exemple: *costumes* —1v, 27-28b— o *obertes* —28r, 28a—). Afegim-hi el cas de «no *u* sab» —24v, 14a— o «si no *u* faya» —9v, 4b—, explicable pel contacte amb una vocal *o*, i el cas, menys clar, de *sus* possessiu —5r, 22b—, potser per influència gràfica del llatí o del castellà. El cas de la vacil·lació *pobil* —59v, 6b— / *pubil* —59v, 12a—, en què l'evolució hereditària és *u* (provinent de *u* llatina), permet

10. Veg., p. ex., Carles DUARTE i MONTSERRAT i Àlex ALSINA i KEITH, *op. cit.*, vol. I., pàg. 127-128.

una explicació com a ultracorrecció d'una assimilació inexistent en aquest cas de *o* a *u*, però cal tenir en compte que la forma en *o* és força general a l'Edat Mitjana i encara mantinguda en certs parlars i en onomàstica.

3.3. Consonantisme

En un text del darrer terç del segle XIII hem d'esperar una confirmació de l'ensordiment de les obstruents finals. I efectivament constatem una aplicació general d'aquest procés d'ensordiment: *sort* —75r, 18b; 76r, 21 a—, *enbarch* —261r, 7-8b—, etc.

Com ja hem avançat en parlar de trets dialectals, Tortosa forma part del nucli més primerenc de desafricació de *ç*.¹¹ El nombre d'exemples de confusió gràfica és aclaparador; *cirvent* —51r, 28a-1b—, *fermansa* —22r, 25b—, *forsa* —91v, 25b—, *sendra* —54r, 10b—, *so* 'ço' —64r, 26b—, *cassar* —4v, 21b—, *comensat*, —30v, 25a—, etc. També hem constatat la confusió entre els representants de *LI* i de *CL* i els de *LL*, com demostren grafies del tipus *muller* —29v, 16b—.

Esmentem també l'ús general en el manuscrit de formes de l'ordre de *reebut* —51r, 7b—, *veín* —13v, 28a—, *raó* —15r, 22b—, *sordea* —176r, 16a—, etc., les quals palesen, sobretot per la manca gairebé absoluta de formes *vezín* o *sordesa* (tot i que trobem algun cas de *recebre* —15r, 24a—, etc.), la desaparició del so consonàntic procedent de *Cⁱ* i de *TI*. En posició final tenim ja les terminacions en *-u* a *preu* —106v, 11b—, *creu* —81r, 19b (procedent de *crou*)—, etc.

En el nostre manuscrit hi ha molts casos de conservació de *-n* final. De fet és la solució gràfica predominant i hi ha mots dels quals no hem trobat cap exemple amb elisió de *-n*. Així: *baston* —9v, 16b; 15r, 8a; 38r, 3b— / *bastó* —14r, 25b—, *bén* —2r, 28a; 23v, 9b; 36r, 12a—, *bon* —54r, 19b—, *cosín* —235v, 8a—, *joven* —84v, 11-12b—, *man* —9v, 24a; 18r, 17b; 29r, 6a; 44v, 1b—, *matín* —12v, 12a—, *mession* —12r, 6b— / *messió* —94v, 9-10a—, *molín* —37v, 9b; 99v, 18-19a—, *orden* —77r, 5a—, *preson* —241v, 6a—, *raon* —7v, 7b; 9r, 18b; 31v, 19a; 45r, 8a— / *raó* —20r, 11b—, *sarrain* —37v, 8a; 44r, 24a—, *termen* —3r, 19-20a; 6r, 26b; 22v, 19b i 23b; 23r, 14a; 100r, 3b—, *veín* —13v, 28a; 24v, 22a; 29 r, 11 i 12a; 95 r, 10b—. El manteniment de la *n* esdevé norma sense excepció en les terminacions plurals del tipus *hòmens* —4r, 24a— i *àsens*

11. Veg. Joan COROMINES, *op. cit.* a la nota 7 i Carles DUARTE i Àlex ALSINA, *op. cit.* vol. I, pàg. 201-202.

—97v, 17a—. Trobem, doncs, un comportament força conservador en canvis desenvolupats en el primer cas en el segle IX i en el cas de les terminacions de plural esmentades d'una manera força estesa en català en el segle XII. Ara bé, aquesta darrera elisió de *n* en les terminacions de plural no es va produir aleshores a tot el domini lingüístic i el territori tortosí és avui encara un dels que conserven aquesta *n*, tot i que hi ha alguns mots en què ja ha desaparegut o en què es produeix una vacil·lació.

A continuació tractarem de dos contextos de caiguda —en algun cas només aparent— de *t*: en posició final després de *n* i en els grups consonàntics *-nts*, *-lts* i *nts* també en posició final.

Al segle XI ja documentem l'elisió de *t* en el segon grup de casos i en el primer quan el mot següent comença en consonant, però la generalització del primer cas en posició final absoluta o en posició final de mot davant de mot començat en vocal no es produeix —i només en una part del domini lingüístic— fins a la fi de l'Edat Mitjana.

Així, l'aparent norma de caiguda de *-t* en posició final rere *-n* no és pas real, car en realitat els testimonis que en trobem (fora dels de *sen* 'sant' integrats o derivats del subgrup de *-nt* davant de mot iniciat amb consonant: en el foli 81 trobem 23 casos de *sen*, dels quals només dos són davant de nom començat en vocal) corresponen a gerundis (per exemple: *havén* —66r, 16b—, *dién* —51v, 9b—, *usan* —85v, 26b—, *conoxén* —60r, 22a—, *veén* —60r, 22a—, etc.). El miratge, doncs, és clar, car els gerundis de totes les conjugacions acaben en català medieval en *-n* com a resultat fonètic regular del llatí *-NDO*, tot i que es va produint una certa extensió en el gerundi de la grafia *-nt* (per exemple *havent* —66r, 20b—) del participi de present com a conseqüència d'una progressiva confusió.

En canvi, sí que són testimonis reals d'elisió de *t* els inclosos dins del segon grup de contextos, que apareixen adesiara en el nostre manuscrit: *viandans* —92r, 14a—, *gens* 'gents' —96r, 14a—, *mors* 'morts' —98r, 7b—, *pars* —91v, 15b; 55r, 14b—, *mols* —24r, 27b; 88r, 7b; 101r, 10b—, etc. Esmentem també la simplificació en algun cas de la terminació *-ts* de plural en *-s*: a *aquetz* —98v, 15a; 133r, 17b—.

Per acabar aquestes notes sobre consonantisme —en la nostra exposició sobre morfologia i formació de mots tractarem en algun cas d'altres qüestions de fonètica—, ens referirem a l'elisió de *-r* en posició final o precedint una *s* final.

En aquest punt hi ha una certa divergència d'interpretacions sobre la cronologia d'aquests canvis. Així, Badia i Russell-Gebbett opinen que el fenomen d'elisió de *r* final s'inicia en el context *-rs*, pel fet que en va-

lencià s'ha produït aquesta segona elisió però no la primera. En canvi de la documentació aportada per Rasico sembla deduir-se més aviat l'evolució en sentit contrari, des de la posició final absoluta al context *-rs*.

A hores d'ara en tortosí la *r* no es pronuncia en cap de les dues posicions, però en el nostre manuscrit sembla que trobem reflectida més aviat la situació actual del parlar de la franja central del País Valencià, és a dir, manteniment en posició final absoluta però elisió en el grup final *-rs*, la qual cosa ens indicaria que, si més no en tortosí, la cronologia segueix la successió d'etapes propugnada per Badia. Fornim-ne alguns exemples: *posar* —21r, 17b—, *venir* —10r, 20b—, *refer* —31r, 13b—, *veger* 'veguer' —33r, 21b—, *seynor* —58r, 3b— i així com a comportament absolutament constant (en terminacions d'infinitiu, sufixos *-dor*, *-er*, etc.), però hi ha algunes excepcions aïllades, amb caiguda —si més no gràfica— de la *r*: *acorre* infinitiu —20v, 27a—, potser com a variant procedent de CURR(E)-RE o fruit de la concurrència abans i després de la vocal *e* de dues vibrants (tanmateix en algun cas *acórrer* —18r, 25a—), i *mesurà* infinitiu —45v, 6a, davant de vocal— (però la forma habitual, també davant de vocal, és *mesurar* —7r, 1-2a; 45v, 8a, 11a, 16a; etc.).

En contrast amb aquestes dades, l'exemplificació de la caiguda de *r* és molt abundant en el grup *-rs* final, sobretot en el grup *-ers*; així: *ves* preposició —92r, 28b; 94r, 20a—, *devés* preposició —49r, 4a; 101v, 20a; 105v, 24b—, *obrés* adjectiu —54r, 8a—, *argentés* —238v, 23a—, *ferrés* —50v, 3a—, *çapatés* —50v, 3-4a—, *cavalés* —7r, 13b—, *parsonés* —100r, 21a— (encara que també *carnicers* —50v, 1-2a—, *fusters* —50v, 21b—, *mercadors* —263v, 4b—). En canvi, en la terminació *-ors*, la *r* és clarament predominant: *exsecutors* —183v, 7a—, *marmassors* —178r, 28b—, *prestadors* —101v, 8a—; tanmateix també alguns casos en *-ós*, com *aministradós* —133r, 17-18b—.

4. QÜESTIONS MORFOLÒGIQUES

4.1. *Morfologia flexiva nominal*

Hi ha algun rastre en el nostre text de l'antiga flexió llatina de casos. Concretament troben la forma *déus* —9v, 20a; 50v, 6a—, amb valor de subjecte i amb terminació *-s* procedent del nominatiu i com a cas recte, al costat de *déu* —1v, 1a— com a cas oblic, i hi ha també una alternança *re* —15r, 17b— i *ren* —8r, 19a; 9v, 5b; 24v, 27b; 31r, 28a; 37r, 2a; 51v, 10b— / *res* —9v, 5b, 42r, 12a— 9v, 5b; 42r, 12a—, en què, aparent-

ment, les dues primeres formes, com a provinents de l'acusatiu llatí *REM*, actuarien amb caràcter general com a cas oblic i la darrera, procedent del nominatiu llatí *RES*, quedaria reservada a l'ús, com a cas recte, de subjecte. La distribució de *re/ren/res* no s'ajusta pas a aquest esquema i aquesta situació es complica, a més, per la diversitat de les seves funcions, des de la de substantiu a la d'adverbi passant pel seu ús pronominal; així «*ren* qu·él faça no val *res*» —18v, 5b—, «que·ls seus béns valen gran *res* més que·ls béns del pubil» —42r, 12a—, «no y vol estar ne y tornaria per *ren*» —51v, 10b—, etc.

Pel que fa al gènere dels substantius i adjectius, els femenins es formen en singular en *-a* i en plural en *-es* (la terminació *-es* és molt antiga en català i queda degudament documentada en el nostre manuscrit; les terminacions en *-as* han de ser motivades per la influència gràfica del llatí o del castellà, com ja hem explicat en parlar dels aspectes gràfics).

Pel que fa al plural dels masculins, es forma habitualment amb *s* (de vegades es representa per *z*, sobretot en el grup final *-tz*).

Recordem el caràcter normal en el manuscrit dels plurals en *-ns* tant en mots acabats en vocal final tònica, seguida o no de *n* (per exemple *raó* o *raon*), cas en què aquest comportament és pràcticament general avui en català (excepte en septentrional), com en mots acabats en vocal final àtona seguida o no de *n* del tipus *joven*, cas en què tant en el manuscrit com en gran part encara avui en tortosí aquesta terminació és la normal. Hi ha alguns casos de terminació *-ós* procedents de *-ó* que probablement són només errors d'escrivà (potser hi falta el traç de l'abreviatura), car tan sols tindrien justificació en un text septentrional (així *compaynós* —88v, 6a— o *albellós* —86v, 16-17b—, però també *albellons* —86v, 28a—; hi ha també vacil·lació entre *albeló* —86v, 24b—, amb un signe de puntuació a continuació que en una interpretació forçada es podria considerar un signe d'abreviatura de *n-*, i *albelon* —86v, 15b—; tinguem present, però, que es tracta d'un mot d'etimologia àrabica en *u*).

Quant als plurals masculins de substantius o adjectius acabats en *s*, hi constatem una certa vacil·lació entre *-es* i *-os*, aquesta darrera terminació en procés d'extensió.¹² Així: *cases* m. —6r, 8a; 45v, 27b—, *preses* adjectiu (diners) —235v, 18a— / *masos* —108r, 19b— (però *mases* a 252r, 17-18b), *criminosos* —40r, 4b—, *presos* m. —12r, 23b—, etc.

Remetem per als plurals de *-or* i *-er* al que hem expressat en referir-nos a la caiguda de *r* en posició final o davant de *s* de plural en posició final.

12. Veg. Carles DUARTE i Àlex ALSINA, *op. cit.*, vol. II (1986) pàg. 28-35.

4.2. L'article definit

En aquest manuscrit l'article definit és el procedent del llatí ILLE, però hi trobem alguns casos de l'article provinent de IPSE. En el segle XII es produeix el procés d'extensió en els documents de l'article procedent de ILLE i la progressiva reculada de l'article procedent de IPSE, fins aleshores general —amb un caràcter més popular que ILLE i amb una antiga extensió geogràfica predominantment oriental (ILLE sembla que tenia una implantació més gran al bisbat d'Urgell que als territoris més orientals)— i que a partir del segle XIII comença d'ésser marginal en la documentació escrita, potser per la confusió amb el possessiu i potser també per influència de l'adopció de l'article ILLE per la Cancelleria Reial, d'acord amb els models occità i francès.

En un text escrit de contingut jurídic i d'una zona d'extensió occidental era previsible la situació constatada en aquest punt. Esmentem, però, els casos de l'article procedent de IPSE que hem localitzat dins del manuscrit: «s'esgleya» —5v, 7b—, «s'endeman» —81v, 11a, forma fossilitzada i mantinguda encara avui en comarques en què no té vitalitat l'article procedent de IPSE—, es cap —237r, 18a—.

Pel que fa a l'article provinent de ILLE, diguem que presenta les formes següentes: *lo, l* (en parlar de les contraccions ja ens hem referit a les nombroses formacions possibles del tipus: *del, al, quel, quil, ol, sil, nel, nol, i el* —representant *e + el* o *en + el*), *el; los, ls, els; la; les* (la forma *las* que trobem en algun cas deu ser per influència gràfica d'una altra llengua). Aquesta relació contrasta amb la dels esquemes fornits per Joan Veny en *Els parlars catalans*¹³ i per Badia-Moll en el seu estudi sobre *La llengua de Ramon Llull*.¹⁴ I el contrast es produeix per l'aparició de la forma *el* (i *els*), que, encara que és usual avui en valencià i en català oriental —excepte a les Balears (en què l'article procedent de ILLE conviu amb el procedent de IPSE, que hi és l'habitual)—, no ho és en tortosí i sobta en un text medieval tan primerenc, tot i que Russell-Gebbett també recull testimonis de *el* o *els* en una carta al bisbe de Tarragona del primer terç del segle XIII i en un fragment de la *Crònica* de Bernat Desclot i que també hem trobat algun cas de *el* en un text temàticament i històricament tan vinculat al nostre com els *Furs de València* («si·l deutor haurà pagat

13. Veg. Joan VENY i CLAR, *Els parlars catalans. Síntesi de dialectologia*, Palma de Mallorca (Ed. Moll) 1982, 3.ª ed., pàg. 149.

14. Antoni M. BADIA i MARGARIT i Francesc de B. MOLL, «La llengua de Ramon Llull», dins Ramon LLULL, *Obres essencials*, vol. II, Barcelona (ed. Selecta) 1960, pàg. 1321.

l'haver o *el* deute que devie a son creador».¹⁵ Afegim-hi que Kniazzeh-Neugaard també constaten algunes formes de *el* a les *Vides de Sants Roselloneses*.¹⁶

Els casos d'aparició de la forma *el* són nombrosos en el nostre manuscrit i sempre rere vocal —trobem també *l* o *lo* rere vocal, però no *el* rere consonant—. Potser es tracta, al capdavant, d'una representació gràfica —a fi de destriar gràficament (una consonant sola no complia satisfactòriament aquesta comesa i és habitual en textos medievals l'aglutinació gràfica d'una consonant aïllada amb el mot precedent o següent) dos mots diferents (l'anterior i l'article)— d'un so que en una pronúncia normal no es produiria però que devia aparèixer com a conseqüència d'una pronúncia que volgués destriar les diverses unitats del segment— insistim en el fet que *el* apareix sempre rere vocal—, més que no pas d'una transcripció d'una forma amb vocal efectiva, tot i que evidentment el procés que ens assenyalen aquestes formes reproduceix el seguit per generar les formes masculines de l'article en català oriental —excepte les Balears— i en valencià. En tot cas, no ens volem estar de destacar l'altenança de les diverses formes d'un mateix article en un mateix context: «si *lo* principal ne la fermansa no an coses movens» —39r, 3b— (també *lo* a l'ed. Oliver)¹⁷ / «si-*l* principal no és present» —39r, 24a— (també *l* a l'ed. Oliver) / «si *el* principal no a coses movens» —39r, 27a— (també *el* a l'ed. Oliver).

En un altre sentit, considerem interessant de remarcar també el fet que sovint no s'elideix la /a/ de l'article femení davant vocal, sobretot /u/ i /i/, vocals davant de les quals avui tampoc no s'acostuma de produir l'esmentada elisió en tortosí. Afegim que davant del mot *un* la forma general d'article és *la* —per exemple: 52v, 2b—.

Fornim tot seguit una tria dels testimonis localitzats de les diverses formes de l'article definit precedent de ILLE:

lo

a) rere consonant i davant consonant

«En nuyl altre cas *lo* veguer» —16r, 8b—

«pledegiar denant *lo* bisbe» —82r, 10a—

15. Germà COLON i Arcadi GARCIA, *Furs de València*, vol. II, Barcelona (ed. Barcino) 1974, pàg. 128.

16. Charlotte S. MANEIKIS KNIAZZEH i Edward J. NEUGAARD, *Vides de Sants Roselloneses*, vol. I, Barcelona (Fundació Salvador Vives Casajuana) 1977, pàg. 12-13.

17. B. OLIVER, *Historia del Derecho de Cataluña, Mallorca y Valencia. Código de las Costumbres de Tortosa*, vol. IV, Madrid (imp. de Miguel Ginesta) 1981.

- b) rere vocal i davant consonant
 «que lo veguer» —16r, 3a—
 «si lo principal» —39r, 3b—
- c) davant vocal
 «Lo usufructuari» —86r, 14b—

l masculí

- a) rere vocal
 «al clamant» —15v, 9b—
 «del seynor» —51r, 7b—
 «si·l principal» —39r, 24a—
- b) davant vocal
 «l'escrivan» —178r, 5a—
 «l'actor» —81v, 26-27b—
 «a l'offici pertayn» —245r, 23b—
 «de l'usufructuari» —86v, 22a—

el

- rere vocal
 «oltra el manament assí fet» —59v, 2a—
 «lo seynor o el júgie» —81v, 11b—
 «lo veguer ne el saig» —16r, 9b—
 «e el sacrament fet» —46v, 26a—

los

- a) rere vocal
 «vendre los béns» —16r, 17b—
 «si los seynors o les dones» —52r, 5a—
- b) rere consonant
 «per los ciutadans» —82r, 12b—
 «pledegiar los pletz» —81v, 4b—

ls

- rere vocal
 «als mortz» —81v, 12a—
 «si·ls parsoners» —283v, 12a—
 «de·ls creedors» —16r, 19b—

els

rere vocal

«e *els* jueus ne los sarrayns» —44v, 27a—

«si los catius o *els* servus» —49r, 8b—

la

a) davant consonant

«*la* Cort» —82r, 18a—

«*la* soldada» —51v, 8b—

b) davant vocal

«*la* execucion» —82r, 17b i 20b—

«*la* universitat» —8r, 13b—

«*la* usansa» —282v, 9b—

«*la* esposa» —156r, 8a—

«*la* inquisició» —279v, 13a—

«*la* heretat» —82v, 13a—

l femení

davant vocal

«*l* esposa» —156r, 14a—

«*l* esgleya» —156r, 16a—

les

«a *les* parts» —16r, 4b—

«*les* serventes» —52r, 7a—

«*les* cartes» —146r, 20a—

Afegim-hi un comentari sobre una combinació gràfica especialment interessant: «per paraula *n* als júgies» —75r, 12a—. Aquesta *n* final evidentment no pot procedir de la terminació *-m* llatina d'acusatiu, elidida ja en l'època clàssica. És possible que es tracti d'un testimoni primerenc de la utilització de la preposició *en* introduint un complement indirecte per evitar la imprecisió que generaria la presència directa de *als* rere *paraula* amb la confusió fonètica consegüent de les dues *aa* en *a* i la indeterminació de la funció sintàctica del component introduït. Així, doncs, *en* esdevingut *n* compliria, si la nostra hipòtesi fos encertada en aquest cas, una doble funció: *sintàctica* d'assegurar la identificació preposicional del complement introduït i *fonètica* de suport entre dues vocals que formarien un hiatus o que es fondrien.

Quant a l'article personal, *en, n, na*, diguem que el trobem com a tractament personal habitual (al costat de *-i* en algun cas combinat amb *senyor*, de to més solemne i respectuós), fins i tot davant de noms comuns referits a càrrecs: «*en* veget, aital hom se clama de mi» —21v, 17a; destaquem-ne l'ús, freqüent, en vocatiu—. Fornim-ne alguns exemples: «lo molt alt et noble et honrrat *en* Ramon Berenguer» —1r, 11a—, «al molt noble seynor *en* Jacme» —1r, 28b—, «les cases d'*en* Thomàs Garidel e *en* Guillem Lorica»—3v, 3-4a—, «de *n'*Arnau Roher» —3v, 9b—, «de *n'*Arnalda» —3v, 13a—, «e el censal de *na* Barberana»—3v, 19a—, etc.

4.3. *Pronoms i adjectius*

Els pronoms personals tòpics que hem localitzat en el nostre manuscrit són: *jo* —14r, 19a—, *tu* —105r, 21a—, *ell/a* —18r, 7b—; *nós* —16r, 7a—, *vós* —16r, 25a—, *vosaltres* —21v, 14a— i *si* —4r, 23a—.

Els pronoms personals àtons de 3a. persona es formen pel mateix procediment que els articles (dels aspectes de combinació, en parlarem dins la sintaxi) procedents del llatí *ILLE*, excepte *li* —18r, 3b— i *se* —10r, 25b—. Quant a les altres persones, fornim a continuació les formes localitzades: *me* —19v, 8b—, *m* —17r, 26a—, *vos*, rere consonant, —24r, 22b—, i *us*, rere vocal, —11v, 4a—.

Altres pronoms àtons: *ho* —24r, 23b, esdevingut *u* rere *o*: «no *u*», 9v, 4b—; *hi* —38r, 13a— i, en alguns casos, *hic* —21v, 14a, escrit sovint *yg*, 18v, 3b i 157r, 14a—; *ne* —60r, 20b—, *en* —11v, 2a— i *n* —11v, 3a—.

Com a indefinits esmentem *tothom* —53v, 20b, escrit separat—, *hom* —97v, 12b, recordem que en aquest manuscrit *hom*, a més de pronom, és el singular de la forma *hòmens*, 10r, 24b—, *algun/a*, —24r, 9a—, *nengun/a* —4v, 22a— i *negun/a* —24r, 24b—, *altre* —52r, 23a— i *altrui* —6r, 20a—, *als* —5r, 12b—, i *al* —53r, 6b—, *meteix* —95r, 1a—, *aital* —19v, 27a—, *qualque* 'qualsevol' —59r, 16b—, *qualsevol* —22v, 24b—, *quals se vul* —7v, 24a—, *quals se vula* —58r, 24b—, *qual él se vol* —23r, 7-8a—, *ambdós* —146r, 14b, escrit amb *md*—, *ambdui* —17v, 14b, escrit *abdui*, i 157 r, 8a, escrit *amdui*— i *ambdues* —55r, 13b, escrit amb *md*—, *null/a* —37r, 11b—, *cascun/a* —24r, 28b—, *tot* —28r, 15a—, *tuit* —35r, 26b—, etc.

Com a demostratius esmentem *aquest/a* —95v, 6a; també hi ha algun cas en què trobem *est/a*: 64r, 5a—, *aquell/a* —24r, 27b—; *açò* —17r, 9b, escrit sovint *assò*, 22r, 15b—, *ço* —101r, 4a, escrit generalment *so*—, *allò* —95r, 1a—, etc.

Pel que fa als relatius, hi trobem les mateixes formes que en català actual: *qui*, més estès en català antic —29r, 10a i 23b amb antecedent personal, i 95r, 25a també amb antecedent no personal—, *article + qual*, ben usual en el manuscrit —29r, 26a; 56r, 25a—, *que* —201v, 9a; 105v, 11b—, *què* tònic precedit de preposició —*ab què*: 51r, 2b; *per què*: 52r, 8-9a—. Recordem l'ús com a forma general de *qual* com a interrogatiu —18r, 5a: «*qual és lo comprador?*»—.

Els possessius tòpics són en el nostre manuscrit els següents: *meu/s* —95v, 3a— / *mia/es* —95r, 15 i 16b—, *seu/s* —17r, 23b— / *sua/es* —112v, 6a—, *nostre/a/es* —31v, 26b—, *vostre/a/es* —24r, 23b—, *llur/s* —24r, 17 i 18a—. Recordem que en algun cas apareixen amb un ús pronominal del tipus «menjarà del seu» —52r, 10b— o «que a él ne als seus remanga» —19r, 7b—. Les formes àtones localitzades són: *mon* —95v, 25a—, *ton* —98r, 24a—, *son* —35v, 12b—, *sos* —8r, 21a, en un cas *sus*: 5r, 22b—, *sa* —101v, 12b—, *ses* —22r, 10b—. Com era previsible en un text de les característiques del nostre manuscrit, pràcticament no hi trobem formes de segona persona i només apareixen casos aïllats de primera persona.

Pel que fa als numerals, n'hi ha poques formes perquè sovint són representats per xifres romanes: *un* —17r, 28a—, *dos*, —22r, 14a— i *dues* —76r, 26b—, *tres* —52r, 25a—, *quatre* —53r, 17a—; *primer* —274v, 12b—, *segon* —22r, 19b—, *terç* —escrit sovint *terz*: 22v, 7a—, *quart* —275r, 14a—, *quint* —275r, 21a—, *deem* 'desè' —142r, 22b—.

Per acabar aquest apartat esmentarem algunes formes de quantitius: *molt* —101r, 10b—, *aitant* —18r, 2a—, *bastant* —37v, 25a—, *suficient* —25r, 12b—.

4.4. *Partícules*

En aquest apartat tractarem dels adverbis i la forma de les preposicions.

Ens aturarem en primer lloc a examinar les formes *adverbials* que s'usen en el nostre manuscrit. I començarem referint-nos als *adverbis de temps*.

Per expressar la idea d'anterioritat trobem en el manuscrit formes com *abans* —57v, 24b—, o *ans* —70v, 22b—.

La posterioritat, la trobem indicada amb formes com ara *après* —60v, 23a—, *depús* —8r, 8a—, *depux* —9v, 11a—, *pus* —6r, 19b— i *puix* —10r, 6b—.

Per expressar la noció d'immediatesa destaquem les formes *en continent* —247v, 12-13a—, *de continent* —247v, 20b—, *lleu* —107v, 17a—, *tantost* —57v, 25b, *sobte* 'immediatament' —10v, 20b—.

En la indicació de la noció d'universalitat de temps esmentem les múltiples formacions del tipus *tota hora* —148r, 6a—, *totes hores* —60v, 25-26a—, *tots temps* —8r, 6a—, *tota via* —54r, 21a—, *totes vegades* —55v, 4-5a—.

En la negació temporal esmentem *jamés* —45r, 3b—, *anc* —67v, 20b— o *null temps* —54v, 3b—.

Afegim-hi, a més, altres formes com *encara* —66v, 14a—, *mentre* —57v, 19-20b— i *dementre* —2r, 18b— o *lladoncs* —51r, 16b— i *quan* —139v, 17b o 35v, 25a— i la variant *con*, amb valor temporal, de *com* —22v, 20a—.

Pel que fa als *adverbis de lloc*, ja ens hem referit al pronom feble *hi* (amb la variant *hic*). Esmentem, a més, d'entrada l'adverbi *on*, sol o en diverses funcions i combinacions (com ara *on se vulles*) —70r, 27a; 93v, 21-22b; 85v, 2b; etc.

Trobem diverses famílies d'adverbis de lloc amb funcions contrastives entre els seus membres: *ací* —74r, 3b— / *aquí* —96r, 7b— / *allí* —88r, 2a— i *lla* —70r, 27a—; *aquèn* —61v, 18b—; *llaïns* —92v, 17a—, *dins* —8v, 13a—, *dintre* —30v, 9a— / *defora* —31r, 20a— o *deforas* —60r, 2b—; *sus* —3r, 13a—, *desús* —71r, 9a— / *dejús* —258r, 18a—, també *enjús* —14v, 21b—; *ençà* —1v, 6a— i *deçà* —9r, 3a— / *dellà* —9r, 3a—; *lluny* —80r, 22a— / *prop* —87v, 28a—; *damunt* —58r, 6a— / *avall* —5r, 15b— i *davall* —25r, 17b—; *sobre* —12r, 15-16a— / *sots* —135v, 27a—; *davant* —2r, 18a— i *aenant* —45v, 17a—, *enant* —56v, 18b—, *denant* —5r, 26a— i algun cas de *delant* —73r, 5a— / *enrere* —57v, 6-7b—, etc. Afegim-hi: *entorn* —92v, 26b— i *en aviron* —92 r, 27b—, *demig* —100r, 10a— i *enmig* —9v, 25a—.

Quant als *adverbis de manera*, constitueixen un grup nombrós i independent els formats, a partir d'adjectius femenins, amb la terminació *-ment*. Es tracta d'un tipus de formació ben habitual en el manuscrit —per exemple: *clarament* —78v, 2b—, *llealment* —54v, 27a—, etc. i en què no és pas estrany de trobar la terminació *-ment* separada gràficament del primer component de l'adverbi, com si persistís una consciència de l'antic caràcter autònom de *-ment* en aquestes formacions— per exemple: *evidentment* —55v, 22b—. Pel que fa a la successió de dos adverbis en *-ment*, la tractarem en l'apartat de formació de mots. Hi ha algun cas de forma llatinitzant de terminació adverbial de manera, com ara *tàcite* —107v, 17b— (al costat de *tàcitament* —107v, 24b—). Altres formes modals d'adverbi són: *com* —43v, 26b—, generalment en la combinació *així com*, amb les dues partícules seguides —per exemple: 18r, 2b— o, en alguns casos, amb altres formes intercalades —per exemple: 4r, 20-21b—, i també en altres

combinacions del tipus *aitant com* —3r, 10a— o *com a* —82v, 6 i 7a—; *així* —75r, 3a— sovint *enaixí* —18r, 11a— i també *sí* 'així' —156r, 22a—; *ensems* —69v, 13a— i *a les vegades* —101r, 9-10b—; *bén* —70v, 2a— i *aitan bén* —52r, 26b—; *gint* —8v, 23a— etc.

Entre els *adverbis de quantitat* usats en el manuscrit esmentem: *molt* —1r, 2-a—; *quant—tot quant*: 48r, 27a—; *aitant* —135v, 1b—, *aitant com* —140v, 24a—; *més* —22r, 14a— (esmentem la construcció «los més júgies» —205r, 21b—), amb algun cas de *màs* —22r, 18a—, *de més en més* —24v, 6a—; *de tot en tot* —10v, 18a—; *menys* —53r, 17-18a; és freqüent l'ús de *menys de* amb el valor de 'sense'—; *pus* —55r, 19b—, *plus* —52v, 28a—; *atressí* —59r, 3a—; *encara* —69r, 21b—; *oltra* —52r, 5b—; *gens* —23v, 20a—; *quaix* —130r, 14 i 15a—; *tan solament* —6r, 5a—; etc.

Com a *adverbis d'afirmació i de negació* hi apareixen: *hoc*, adverbi afirmatiu de caràcter general, d'ús freqüent en la transcripció de diàlegs —60r, 4a; 17v, 25b; etc.— i *sí* —70v, 3a—, amb un matís modal acostat a *així*, i *no* —140v, 1, 3 i 4b i pertot—, sovint trobem la forma *non* però generalment la *n* final correspon al pronom feble *en*: «Tot hom estray qui vol ésser veyn de Tortosa se pot fer veyn de qual que part o de qual que loc se sia, sens servii e donació, que *no-n* és tengut de fer ne de donar a nul hom» 29r, 15a, encara que hi ha algun cas que no sembla que admeti aquesta descomposició: «null hom, sennor ne altre, *non* pot pendre hom en Tortosa ni en sos térmens, sinó tant solament lo veguer ab juy dels ciutadans» —6r, 3a—.

Pel que fa a les *preposicions*, ens limitarem a presentar les que apareixen en el manuscrit, amb la indicació de la forma que hi prenen, i deixarem per a la sintaxi el comentari sobre altres aspectes de llur ús.

Hi trobem les formes següents: *a* —per exemple 71r, 5a; parem esment en la contracció *an* = *a* + *en* article personal: «En Pasqual devia *an* Guillem una quantitat», 130r, 11a—, *en* —79r, 14b—, *amb* —amb una alternança entre *ab*: 51r, 22a (davant vocal); 51r, 1a (davant vocal); 55r, 11a (davant consonant); 51v, 3b (davant consonant); 139v, 21a (davant vocal) i normalment sempre *ab* en la construcció *ab que* 'sempre que': 21v, 27b i *passim*; i *amb*: 51r, 22a (davant vocal); 51v, 4b i 11b (davant vocal); 60r, 20a (davant vocal)—, *de* —86r, 11b, amb una tendència clara a l'apostrofació davant de vocal, per exemple 87r, 4b, però amb algunes excepcions, potser sobretot davant de *u*—, *per* —55r, 10b—, *entre* —50r, 15b— i *enfre* —50r, 13b—, *contra* —181r, 11b—, *dins* —4r, 15a, en algun cas escrita *dintz*: 1r, 7b-8b— i *dintre* —92v, 25b—, *sens* —forma absolutament general: 93r, 4a i pertot— i algun cas de *senes* —26r, 10a—, *menys de* 'sense' —75r, 7a—, *tro* —72r, 24a—, *entró* —100r, 1-2a—, *se*

gons —43r, 24b—, *vers* —92r, 28b—, *devers* —49r, 4a—, *llevat* —22v, 21a—, *salvant* —52r, 5a—, *salvu* —86r, 10b—, *exceptat* —55r, 26b—, *malgrat (de)* —21r, 14a; 50v, 20a; cf. *mal son grat*, 92v, 1b—, *sobre* —63r, 27-28b—, *sots* —32v, 23b—, *oltra* —30r, 8b—, etc. Afegim-hi algunes locucions prepositives: *en lloc de* —72v, 23-24b—, *per raó de* —59r, 1-2a—, *per nom de* —61v, 19a—, *per boca de* —73v, 6b—, *no contrastant* —52v, 15-16a—, *enmig de* —25v, 4-5a—, etc.

4.5. *El verb*

Començarem la nostra descripció de la morfologia verbal per les *formes impersonals*. Pel que fa a l'infinitiu, destaquem d'entrada la presència de les formes hereditàries del tipus *caer* —90v, 15b—, *asseer* —93v, 27b—, *trer* —3r, 25a— i *retreer* —75r, 11a—, *veer* —90v, 16a—, etc., provinents de formes en /d/ fricativa. Això no obstant hi conviuen ja les formes analògiques *caure* —2r, 12b—, *veure* —73v, 19a—, *traure* —2r, 19-20b—, etc., en què s'adopta la /u/ de *caus*, *veu*, etc.

En parlar del consonantisme ja hem esmentat el manteniment general de la -r final d'infinitiu (amb algun cas especial com el d'*acorre* infinitiu, potser de CURR(E)RE).

En relació amb les formes de participi, esmentem la vacil·lació *fet/feyt* ja recollida i les formes antigues *cregut* 'crescut' —94r, 20a, general a Ramon Llull o a les *Vides de Sants Rosselloneses*—, *llest* 'llegit' —55r, 19a; 74v, 19 i 22b—, *complit* —65r, 5b i 6b—, *establit* —71r, 1b—, *rot* —84r, 19a—, *caüt* —22r, 7a—, *contengut* —26r, 5a—, etc. Hi constatem, doncs, la presència del antic participi forts (com *llest*) i dels participis en -üt, que viuran un lent procés de substitució per les formes en -gut.

Pel que fa al gerundi, és general la terminació en -n, procedent de la terminació llatina de gerundi -ndo, i hi ha alguns casos en -nt, fruit de la progressiva confusió amb el participi de present (*usan* —85v, 26b—, *dién* —51v, 9b—, *defenent* —1v, 18a—, *sabent* —55v, 17a—, etc.).

Començarem l'examen de les *formes personals* per les del *present d'indicatiu*.

Abans, però, hem de recordar que el caràcter normatiu i impersonal del manuscrit, lògic en una recopilació legislativa, fa que l'ús de la primera o de la segona persona del singular i del plural sigui molt limitat. Hi ha —ja ens hi hem referit— alguns casos de transcripció de fórmules orals, àdhuc diàlegs, i fins i tot algun fragment, molt breu (vegeu el foli 95), redactat en primera persona. Tot plegat, però, ben poca cosa. Això fa

que inevitablement disposem de menys informació sobre les formes verbals de la primera i segona persona del singular i del plural i, doncs, que hàgim fet un esforç per aplegar-ne el màxim de casos.

La primera persona del singular del present d'indicatiu manca en general, pel que fa a la primera conjugació, de desinència, excepte en terminacions amb un grup consonàntic complex que exigeix una vocal de suport, *-e*, amb una paral·lelisme absolut amb el comportament de les formes no verbals: *trop* —18r, 2a—, *man* —241v, 28a—, *alién* —95r, 27a—, *oblig* —218r, 19a—, *do* —170r, 5a— (però també *don* —129v, 13a—), *lex* —191v, 7b—; però *compre* —95r, 15a i 20b—*condampne* —203v, 13b—, *assigne* —17r, 12b—. Afegim-hi, encara pel que fa a la primera conjugació, el cas dels verbs en *-iar*, en què trobem *-ii*: *denunciï* —241v, 20a—. ¹⁸

En la segona conjugació trobem terminacions consonàntiques del tipus: *ven* 'venc' —95r, 27a i 3b—, *pux* —95r, 7b—, *vull* —72r, 27b—, *absolv* —109r, 8-9a—, etc. Afegim-hi les formes dels verbs *haver* —*be*: 95r, 27b—, *ésser* —*són*: 32r, 25b— i *fer* —*faç*: 95r, 27b—.

De la tercera conjugació esmentem les formes *retenc* —17r, 18a— i *penet* 'penedeixo' —233r, 5a— i la terminació en *-esc* dels incoatius: *establsch* —179v, 18-19b—, *substituesch* —179v, 24-25b—.

De la segona persona del singular del present d'indicatiu ens limitem a recollir *as* —17v, 24b—, *fas* —105r, 21a— i *trobés* —18r, 1a—, amb la terminació *-s*, de segona persona del singular.

La tercera persona del singular del present d'indicatiu de la primera conjugació duu generalment la terminació *-a*: *alberga* —71r, 25a—, *assigna* —17r, 26a—, *calla* —57v, 17b—, *clama* —21v, 17-18a—, *comença* —241v, 26b—, *compra* —95r, 22b—, *confessa* —95v, 18-19b—, *determena* —71v, 20a—, *dóna* —95v, 17b—, *espera* —71r, 27a—, *troba* —18r, 3a—, etc. (afegim-hi *està* —139v, 17a—, amb *-à*). A les altres dues conjugacions no hi ha desinència vocàlica: *met* —188r, 25a—, *pot*, —71v, 3b—, *reeb* —53v, 3b—, *reman* —19v, 7b—, *ret* —226r, 2a—, *sab* —24v, 11a—, *tany* —52v, 4b—, *vol* —71v, 3b—. Destaquem-ne dos grups, els acabats en [w]: *cau* —57v, 17b—, *deu* —18r, 2a—, *diu* —18r, 13a—, *mou* —188r, 25a—, ..., i els incoatius de la tercera: *deffenex* —71v, 19-20a—, *establex* —71r, 13-14a—, *partex* —193v, 25b—, *posseeix* —83r, 27a— (escrit *posseix* a 83v, 23b), *servex* —54r, 9a—...

La primera persona del plural del present d'indicatiu es caracteritza per la terminació *-m* precedida de la vocal temàtica de cada conjugació: *citam*

18. Charlotte S. MANEIKIS i Edward J. NEUGAARD, *op. cit.*, vol. I, pàg. 31-32.

—16r, 7a—, *condempnam* —78r, 28a—, *demanam* —19v, 4-5b—, *pugiam* —20v, 15b— / *absolvem* —78r, 1b— / *deim* —17r, 7b—, etc.

La segona persona del plural del present d'indicatiu s'usa amb la terminació *-ts* pròpia de l'època i que fins més tard no esdevingué *-u*: *avetz* —20v, 15b i 24r, 19b—, *sotz* —79r, 3b—, etc.

La tercera persona del plural del present d'indicatiu adopta la terminació general *-en* (com sabem, pel que fa a la *a* de la primera conjugació, es realitzava [e] seguida d'una consonant): *basten* —194r, 11a—, *clamen* —24v, 28b—, *guasten* —85v, 28b— / *pertanyen* —144v, 8a—, *poden* —50r, 20b—, *volen* —203r, 25b— (esmentem, a més, les formes irregulars: *són* —72v, 12a— i *fan* —50r, 28b—; les formes *caen* —96r, 18-19a— i *seen* —57v, 21b—, que posteriorment afegiren [w] per la tendència a uniformar els paradigmes, i, encara, les formes com *deven* —144v, 8a—, que, per la mateixa raó que acabem d'aduir en el cas de *caen*, esdevingueren posteriorment *deuen*, etc.) / *moren* —96r, 19a— i les terminacions incoatives *destroexen* —85v, 28b—, *servegen* —54r, 6a— i també *contradexen* —60r, 7b— (la conjugació de *contradir* com a incoatiu és usual en textos medievals i més modernament).

Pel que fa al pretèrit *perfect* d'indicatiu, hi trobem la distinció entre *perfets forts* (p. ex.: *dix*, *hac*, *volc*, etc., amb l'accent al radical) i *perfets febles* (p.ex.; *nasqué*, *partí*, etc., amb l'accent a la vocal temàtica).

De la primera persona del singular fornim els exemples següents: *trobé* —18r, 1b; la terminació en [e] accentuada era la regular de la primera persona del singular del *perfect* en els verbs de la primera conjugació—, *dix* i *fiu* —18r, 3b—.

En la tercera persona del singular trobem força casos de *perfect fort*, fora dels quals hi ha la terminació en *-à*, *-é* o *-í*, segons la conjugació: *guaaynà* —229v, 8b— / *hac* —229v, 1b i 17b—, *mes* —229v, 6b—, *pres* —229v, 4b—, *volch* —66v, 18b i 19b—, *fo* —64r, 3a—, *nasqué* —173v, 17-18a—, *reebé* —229v, 4b—, *sabé* —24v, 23a—, *vencé* —229v, 9b—, *vené* —229v, 27a i 16b— / *parí* —173v, 17a—, *partí* —24v, 20a—.

Com a formes de tercera persona del plural esmentem: *contradixeren* —229v, 19-20b—, *feren* —55r, 28b— i *foren* —229v, 23a—.

En el pretèrit *imperfect* d'indicatiu, fora de les formes irregulars (com *era* —58r, 13b— i *eren* —58r, 12b—), constatem la distribució general entre la terminació *-ava* per a la primera conjugació i la terminació *-ia* per a la segona i la tercera. De la grafia *-y-* deduïm que encara no s'havia produït el desplaçament de l'accent a la vocal radical en formes com *faya*, *deyen* o *cayen*. Pel que fa a la tercera persona del singular citem: *cessava* —54r, 13-14a—, *errava* —55v, 21b—, *mostrava* —95v, 16a—, *obrava*

—241v, 28b; 242r, 1a—, *provava* —94v, 22a— / *aparia* —13v, 14b—, *faya* —54v, 12b—, *havia* —53v, 8b—, *podia* —94v, 27b—, *sabia* —135r, 28a—, *tanyia* —229v, 3b—, *valia* —193v, 17a—, *volia* —21v, 12a— / *eixia* —94v, 28b—, *moria* —193v, 26a—, *partia* —50v, 22-23a—, *tenia* —70v, 23b—, *venia* —54v, 11-12b—. De la *tercera persona del plural* recollim: *cremaven* —139v, 18a— / *cayen* —139v, 18a—, *devien* —95r, 26a—, *sabien* —55v, 1-2a— / *destruïen* —139v, 19-20a— i *deyen* —55v, 20b—.

En relació amb el *futur d'indicatiu*, que, com sabem, presenta uniformitat en les terminacions en totes les conjugacions, cal assenyalar que hi ha algun cas de vacil·lació en la interpretació d'alguna, atesa la confusió gràfica entre certes formes del futur i del *passat irreal* derivat del *plusquamperfet d'indicatiu* del llatí clàssic i l'aparició en contextos ambivalents com ara oracions condicionals, com a *negara* —95v, 24b—. Com a exemples de la *primera persona del singular* assenyallarem *daré* —17r, 14b— c *faré* —105r, 22a—. De la *tercera persona del singular* citem: *afermarà* —51r, 21a—, *certificarà* —135r, 5a—, *menjarà* —52r, 15b—, *mesclarà* —162r, 5a—, *negarà* —95v, 24b—, *pagarà* —52v, 3-4b— / *beurà* —52r, 16b—, *aurà* —95v, 22b—, *metrà*, —52r, 17a—, *pendrà* —162r, 5a—, *sabrà* —55v, 27-28a—, *serà* —52r, 18b—, *taynerà* —53r, 24b—, *volrà* —53r, 16b— / *dirà* —70r, 28b—, *falrà* —51r, 26a—, *irà* —64v, 14a—, *soferrà* —135r, 10a—, *sostendrá* —135r, 9-10a— i *vendrà* —54v, 13b—. De la *segona persona del plural* recollim: *juraretz* —73r, 13-14b—, *pagaretz* —24r, 25b— / *podretz* —24r, 24b—. De la *tercera persona del plural* esmentem: *afolaran* —96r, 24a—, *daran* —51v, 4-5a—, *volran* —52r, 12b— / *auran* —51v, 9a—, *cauran* —135r, 17a—, *perdran* —70v, 4-5a—, *volran* —96r, 27a— / *avendran* —50r, 18-19b—, *hixeran* —81r, 16a— i *partiran* —51r, 9a—.

Pel que fa al *condicional*, sense punts problemàtics, ens limitem a aplegar-ne els casos següents de la *tercera persona del singular*: *acordaria* —69v, 25a—, *contrastaria* —94v, 21-22a—, *gardaria* —70v, 26b—, *tornaria* —51v, 10b— / *auria* —50v, 22a—, *faria* —95v, 4a—, *podria* —69v, 25a— i *valria* —70r, 26-27a—.

Farem tot seguit l'examen de les formes del *subjuntiu*. I començarem a fer-ho pel *present*.

La *tercera persona del singular* del present de subjuntiu ens ofereix una alternança de tres terminacions. En la primera conjugació hi ha, com en indicatiu, una doble solució: absència de desinència / *-e* en terminacions amb un grup consonàntic complex que exigeix una vocal de suport (hem trobat un cas en què es produeix una vacil·lació en el manuscrit: *plant* —86r, 21b— / *plante* —86r, 26-27b). A la segona i la tercera conjugació la terminació és *-a*.

Comencem oferint testimonis de formes de la primera conjugació sense desinença: *acab* —54r, 3b—, *alberch* —71r, 21b—, *arrabàs* —242r, 19a—, *assegur* —23v, 2-3b—, *bast* —19v, 6b—, *bateg* —173v, 21a—, *comens* —76v, 6b—, *devayl* —55r, 17a—, *don* —64r, 25a—, *hedefich* —215r, 14b—, *escús* —80r, 22b—, *estalon* —89v, 13b—, *jur* —72r, 28b—, *man* —79v, 25a—, *nomén* —21v, 5b—, *pac* —140r, 23a—, *pig* —89v, 13b—, *pigior* —86r, 12b—, *procur* —162r, 22a—, *toc* —242r, 18a—, *torn* —86r, 14a—. Esmentem a part el grup de formes corresponents a infinitiu en *-var*, en què la *v* es vocalitza en *-u*: *cau* ‘cavi’ —242r, 19a—, *leu* ‘llevi’ —237v, 28b—, o *prou* ‘provi’ —72r, 27b—. Pel que fa a exemples de terminació en *-e*, en fornim els següents: *aministre* —162r, 21-22a—, *assigne* —21v, 6b—, *compre* —19r, 3-4b—, *enante* —76v, 8-9b—, *erre* —84v, 17a—, *laure* —215r, 13b—, *liure* —64r, 25a—, *mescle* —161v, 11b—, *obre* —215r, 13b—, *parle* —61r, 25b—, *repte* —56v, 10b—, *sembre* —215r, 12b—. Un cas a part és la forma *vàgia* —77r, 25b—, que, tot i que integrada en el verb *anar* de la primera conjugació, procedeix del verb llatí *vadere*, de la tercera conjugació llatina.

Pel que fa a la segona conjugació recollim aquestes formes: *aparega* —50r, 18-19a—, *fassa* —60r, 16b—, *aja* —24v, 23a—, *càgia* —90v, 7a—, *meta* —161v, 10-11b—, *nasca* —245r, 6a—, *plàcia* —162r, 3b—, *prenga* —161v, 7b—, *pusca* —51r, 24b—, *remanga* —19r, 8b—, *respona* —245r, 27-28a—, *reta* —225v, 28b—, *sàpia* —77r, 27b—, *sia* —21v, 5b— (alternant amb *siga* —32r, 18b—), *tanga* —52v, 6b—, *traga* —35v, 20b—, *trameta* —60r, 11b—, *vègia* —87v, 17a—, *vena* ‘vengui’ —71r, 17b—, *vulla* —55v, 2b—. De la tercera conjugació reproduïm, incorporant-hi els casos amb increment d’*incoatiu*, les formes següents: *diga* —56v, 15a—, *isca* —50v, 27-28b—, *muyra* —61r, 2a—, *retenga* —225v, 27-28b—, *tenga* —162r, 23a— (alternant amb *tinga* —18r, 28a), *venga* —58v, 13b—, i els *incoatiu*s: *posseescha* —83r, 22a—, *restituesca* —140r, 26-27a—.

De la *primera persona del plural* esmentem la forma *escondescam* —71v, 4-5b— i de la *segona persona del plural* les formes *digatz* —17r, 7b— i *fassatz* —241v, 1b—.

La terminació de la *tercera persona del plural* és comuna a les tres conjugacions: *cobren* —51v, 28b—, *demanen* —56v, 19a—, *estien* —51v, 6a—, *paguen* —154r, 8b—, *parlen* —60r, 20a—, *tornen* —51v, 13b—, *usen* —56v, 17a— / *facen* —50r, 21b—, *agen* —52v, 11b—, *pusquen* —50v, 28b— (i *puxen* —100r, 3a—), *remangen* —149r, 3a—, *sien* —94v, 17a—, *vègien* —60r, 19-20a— / *digen* —56v, 18a—, *esquen* —81r, 19a—, *retengen* —149r, 8a—, *tengen* —52r, 2a—, *vengen* —81r, 18-19a—, i els *incoatiu*s: *parteschen* —100r, 3a—, *segesquen* —69r, 1b— i *servesquen* —51v-14b—.

Pel que fa al *passat de subjuntiu*, cal recordar, abans que res, el procés de confluència amb aquest temps verbal de les formes provinents del plusquamperfet d'indicatiu llatí, esdevingut *passat irreal*¹⁹ i amb un valor d'acció potencial. En parlar del futur indicatiu ja hem indicat que l'absència d'accent gràfic provoca que existeixi algun dubte sobre la interpretació d'una forma com a passat irreal o com a futur d'indicatiu. Apleguem tot seguit diferents testimonis de passat irreal en el nostre manuscrit: *negara* —95v, 24b—, *pogra* —83v, 2b—, *prengera* —94v, 25-26a—.

Quant a les formes pròpies del passat de subjuntiu, esmentem-ne les següents. De la tercera persona del singular: *primera conjugació*: *anàs* —24v, 21a—, *liuràs* —70v, 25b—, *menàs* —50r, 9a—, *obràs* —54r, 14a—, *pagàs* —54v, 12b—, *passàs* —54v, 17a—, *tardàs* —58r, 15-16b— / *segona conjugació*: *fes* —70v, 24b—, *fos* —54r, 16a— (és la forma general però hi ha algun cas de *fossa* —58v, 14a—), *agés* —50v, 18b—, *perdés* —70v, 23b—, *pogés* —58r, 16b—, *valgés* —55r, 15b—, *volgés* —94v, 23-24b— / *tercera conjugació*: en *-és*: *digés* —70v, 21b—, *isqués* —94v, 26b—, *tengés* —94v, 25b—; en *-ís* (incoatius): *partís* —50v, 25a—, *restituíis* —193v, 26-27a—, *servís* —50r, 14a—.

Finalment, pel que fa a l'*imperatiu*, documentem només exemples de segona persona del plural.

La terminació corresponent és en *tz*, però hi ha un cas de *-t*, potser conservació intacta de la terminació llatina *-te* o potser senzillament reducció fonètica: *comprat-vos* —18r, 18a—.

Us presentem a continuació les formes d'*imperatiu* localitzades en el manuscrit: *agenolatz* —73r, 15b—, *comprat* —18r, 18a—, *datz* —19v, 11b—, *gardatz* —70v, 1a—, *juratz* —73r, 15b—, *manatz* —16r, 5a—; *ajatz* —20v, 14b—, *feitz* —16r, 5a— (però també *fetz* —18r, 23a— i *feiz* —18r, 11a i 11b), *siatz* —58v, 11-12b, *vegiatz* —21v, 10a—; *ojatz* —35r, 25b— etc.

5. NOTES SINTÀCTIQUES

Sense pretendre, ni de bon tros, de fer una presentació sistemàtica de les qüestions sintàctiques més rellevants dins del manuscrit, considerem d'utilitat recollir aquestes notes breus sobre aspectes dels usos de les conjuncions, de les preposicions, del verb, dels clítics i dels relatius.

19. Vegeu Carles DUARTE i Àlex ALSINA, *op. cit.* vol. II (1986), pàg. 105.

5.1. *Conjuncions*

En el nostre manuscrit constatem un progrés sintàctic evident, malgrat la persistència d'algunes inseguretats i reiteracions, en relació amb els textos catalans (incloent-hi el fragments catalans en textos llatins) més arcaics, en els quals, com sabem (de fet, es tracta d'un fenomen compartit per les altres llengües romàniques en aquesta fase inicial), predominava la parataxi (o juxtaposició gramatical) sobre la hipotaxi (o subordinació).²⁰

En el *Llibre de les Costums de Tortosa* observem ja un retrobament dels usos hipotàctics, amb una certa riquesa de conjuncions (en alguns casos formades sobre adverbis) i una notable extensió de l'ús del subjuntiu, ben freqüent en el manuscrit, que ens situa en el mateix moment evolutiu de la prosa lulliana.

Una conjunció fonamental en el català medieval fou la partícula *que*, en la qual, a més de la funció de nexa anunciatiu de subordinació (sense que compleixi cap funció dintre de la proposició completiva que introdueix; per exemple, en el manuscrit, 24r, 14a), s'acumulen funcions consecutives, finals, causals (per exemple, en el manuscrit 46r, 1b, i *passim*), sovint integrant-se en locucions conjuntives, com *per ço que*, *ab que*, etc.

Pel que fa a les *conjuncions copulatives*, trobem en el manuscrit: *e* —1r, 4b; en algun cas amb l'escriptura llatinitzant *et*: 41r, 10a—, *ne* —81r, 3, 5, 8, 10, 11 i 12b; en algun cas *ni*; 81r, 7b—.

Com a *conjunció disjuntiva*: *o* —13v, 6 i 8a—. Com a *conjuncions adversatives*: *emperò* —52v, 11-12b—, *però* —22r, 12a— *mas* —28r, 24-25b—, *sinó* —56v, 1b— i *ans* —44v, 26b—.

Entre les *conjuncions causals*, recollim *car*, una de les conjuncions més freqüents en el manuscrit —161r, 8b i *passim*—, *per ço com*, inequívocament causal —2v, 23a; 10v, 21a; 44r, 16a; 56r, 4a; etc.— i *pus* amb valor causal —22r, 23a—.

Entre les *conjuncions consecutivo-il·latives*, esmentem *on* —47r, 1b— i *doncs*, que apareix generalment en la locució *si doncs (...) no* —113v, 4b— (en algun cas *si donques* —113r, 3b—). Com a *conjuncions continuatives* assenyalam: *encara* —4r, 18b—, *atressí* —43v, 3a— i potser *no per ço menys* —86r, 8b i 97r, 13b—.

Quant a les *conjuncions finals* esmentem *per ço que*, inequívocament final —43v, 9a; 64r, 26b; 134v, 25b; etc.— i *perquè* —25v; 16a—.

20. Vegeu, per exemple, Antoni M. BADIA I MARGARIT, «Els orígens de la frase catalana», dins de *La llengua catalana abir i avui*, Barcelona (Curial Edicions Catalanes) 1973, pàg. 11-28.

Com a *conjuncions condicionals*, recollim *si*, una de les conjuncions més freqüents en el manuscrit —160r, 5a i *passim*—, de vegades en la locució *si doncs (...) no* —69v, 20a— i la formació *ab que* 'sempre que', també usual —17r, 17b—, d'un clar matís condicional.

Entre les *conjuncions concessives* destaca clarament *jassia*, en la construcció *jassia so que*, molt general en el manuscrit —23v, 3a; 34v, 23-24a; 55r, 20b; etc.—, però hi ha altres formacions concessives com ara *per + adjectiu + que + verb* en subjuntiu (així «per savi que sia» —45v, 24-25b—), *no contrastant* —40r, la—, *si bé* —86r, 5b— i algun cas de *sí que* —per exemple 60v, 3b—.

Com a *conjuncions modals*, esmentem *com*, generalment en la combinació *així com* —35v, 21a— (apareix sovint també en la locució conjuntiva causal, *per ço com* ja esmentada) i *segons que*, també usual —1r, 7b—.

Per acabar recollim algunes de les *conjuncions o locucions conjuntives temporals* del manuscrit: *quan* —35v, 25a— i *con* —42v, 25b—, *mentre que* —46r, 3a— i *mentre* —23r, 4-5a—, *dementre que* —2r, 18b— i *dementre* —48v, 27b—, *en continent que* —5v, 12-13b— i *de continent com* —11v, 9a—, *abans que* —49r, 11b— i *ans que* —40r, 26-27a—, *aprés que* —7r, 27-28a—, *pus que* —37r, 9a— i *pus* —6r, 19b—, *tro que* —12v, 16a—, *tota ora que* —27v, 25a— i *totes ores que* —6v, 17b—.

5.2 Preposicions

La preposició *a* s'utilitza en el manuscrit en determinats contextos i amb certs valors en què modernament s'empra una altra preposició. És el cas de la perífrasi d'obligació *haver a* —75r, 11a— o el valor de destinació, avui expressat generalment amb *per*, que trobem en casos com «li liurarà leny *a* navegar o *a* gaynar» —71r, 25a i 26a— o «li deu donar la cera *a* segielar les letres tant solament» —26v, 14b—. Tinguem en compte, encara, la vacil·lació o alternança en casos com «e pusca forsar lo demanat *de* respondre o *a* respondre sobre certa cosa» —43r, 28a—.

Pel que fa a la introducció de l'objecte directe, en el manuscrit constatem com a norma l'absència de preposició, fins i tot davant d'un pronom personal tònic: «él podria veer los altres e. ls altres no él» —93r, 6-8b—. Ara bé, hi ha un seguit d'exemples d'aparició en el manuscrit de la preposició *a* introduint l'objecte directe: «deu servir *a* son senyor» —52r, 11b—, «servir *a* tothom» —6v, 26b—, «ajudarem *al* molt noble senyor en Jacme» —1r, 27b—.

Generalment es tracta de verbs que en llatí es construïen amb un complement datiu i, doncs, aquest ús s'ha d'explicar com a fruit d'una influència llatina.

En el nostre manuscrit observem diversos casos de la construcció, freqüent en català medieval, preposició (*per*, *de*, *en*, *a*) + sintagma nominal (complement directe de l'infinitiu) + *a* + infinitiu (de verb transitiu), com ara «per algun deute a pagar» —32v, 3 i 4a—. ²¹

Per expressar un valor temporal davant d'infinitiu trobem usades tant la contracció *al* o *a l'* (per exemple: «Totz ensems deven ésser presentz *al* pronunciar de la sentència» —69v, 14-15a—, «*a l'*entrar» —87v, 9b—) com la preposició *en* («lo senyor, *en* donar aquela franchea, volrà alcuna condició posar» —48r, 27b—).

Recordem, a més, que *en* apareix sovint davant d'infinitiu sense valor temporal «si plet n'és *en* demanar o *en* defendre» —59v, 6-7b— o «són enteses en dues coses: *en* fer e no fer —47v, 5a—).

Esmentem, encara, la utilització de la preposició *de* en construccions del tipus «moltes *de* vegades» —48r, 14-15b—.

5.3 Verbs

En relació amb el verb, cal assenyalar l'ús habitual de l'infinitiu amb valor de substantiu i precedit d'article: «*l'*escriure» —28r, 20b—, «*lo* se-gelar» —28r, 22b—, «*del* cassar» —5r, 14a—, «*del* calçar» —54r, 27-28a—, «*del* demanar» —62r, 7a—, «*el* derrocar o *l'*adobar» —92r, 11b—.

Ja hem comentat, en referir-nos a l'ús de les preposicions, l'alternança entre *al* i *en* precedint infinitius amb valor temporal.

Pel que fa a les formes de participi, tot i que la solució normal és la concordança amb el substantiu de tots els participis de passat en formes compostes, hi ha algun cas de vacil·lació: «si a preses diners, deu tornar diners; si a pres altres coses, deu-les-li tornar en aquella valor que eren» —51r, 11b i 13b—. Afegim-hi l'ús indicant 'un cop, després de': «o en la transacció no era contengut que, *pagada* la pena, la transacció no val-gés» —55r, 17b—, «deu fer la carta e, la carta *feita*, lo veger e-ls jutges deven-la fermar» —18r, 14b— i *passim*.

Assenyallem la presència freqüent en el manuscrit de gerundis en cons-

21. Vegeu Joan BASTARDAS, «Sobre la construcció medieval "per sarraïns a preïcar"», dins *Miscel·lània Aramon i Serra*, vol. I, Barcelona (Curial Edicions Catalanes) 1979, pàg. 39-58.

truacions del tipus «e li serà pagada o liurada, él no *sabent* la errada que aurà feta» —55v, 17a— o «tot ladre o robador, herégie, sodomita, robador d'ortz o de vinyes o de camps o de bestiaris o d'altres coses, *feén* aquel crim, pot hom pendre franchament e quítia»—43r, 8b—.

Es general la passiva pronominal en el manuscrit, en algun cas amb complement agent introduït amb *per* (així: «s'estableixen e-s fan e-s deven fer en la ciutat per lo balle del Temple» —35r, 1-3a—), però també hi ha diversos casos de passiva forta amb *ésser* (per exemple: «transacció no pot ésser feta»—55r, 26a— o «si ban y serà posat per los senyors» —8v, 7b—).

Com a expressions verbals d'obligació general en el manuscrit assenyalen *haver a* (així: «e si fermansa no a, o no la volrà donar, *a a* fermar sobre sos béns, si'ls a» —22r, 26b—, «ren que *ajen a ffer*» —51r, 3-4a—, «e si apelació n'es feta e els júgies de la apelació volen saber lo procés del principal *an a* retrer la sentència» —75r, 11a—) i *deure* (per exemple: «del temps que *deu* servir falrrà alcuna part» —51r, 26a—, «*deu* pagar aquela pena que i serà posada» —54v, 14b—, «Totz ensems *deven ésser presentz*» —69v, 13-14a—).

Esmentem, encara, a la fórmula introductòria de tipus explicatiu *ço és* (per exemple: 7r, 9b), sovint *ço és saber* (per exemple: 35r, 13-14a).

5.4. Els clítics

Considerem interessant de fer un comentari sobre la col·locació dels pronoms febles respecte al verb en el manuscrit estudiat. Abans, però, recordem que hi és freqüent l'aparició de combinacions de dos pronoms precedint o seguint la forma verbal, com ara *lo-hi* —79v, 25a—, *la-hi* —17v, 26a—, *n'hi* —13r, 28b—, *li'n* —72v, 27a—, *la'n* —88r, 23b—, *lo'n* —19r, 18b—, *els en* —26v, 18b—, *se'n* —30v, 9a—, i *les-li* —51r, 13-14b—.

Pel que fa a la posició del clítics, s'hi observen unes regles d'aplicació força constants:

1. Posposició general del clíctic: a) quan el grup format pel verb i pel clíctic inicia l'oració, b) en el cas dels imperatius, c) en el cas dels infinitius, d) quan el verb va precedit d'una oració subordinada adverbial, sovint condicional en el nostre manuscrit, i e) en alguns casos rere conjuncions coordinatives.

Exemples: «deven dir a l'escrivà: *feiz-li* la carta» —18r, 11b—; «deven dir al veger enaxí: en veger, *fetz-ho* saber» —18r, 23a—; «e diu: *agenolatx-vos*» —73r, 14b—; «si clams ne són feytz d'alcunes males feytes,

pot-lo pendre et deu-lo amenar en la plaça» —5v, 3b i 4b—, «si ren ne sobra, *deu-o* hom possar en taula» —24v, 28b—; «si.l veguer no u vol fer, *fa-o* lo bayle de Moncada» —5v, 19a—; «si a pres altres coses, *deu-les-li* tornar» —51r, 13-14b—; «e creador vendrà a la un e *dirà-li* que.l pach» —52v, 3b—.

2. Anteposició en els altres casos.

Exemples: «serà alcun hom en la cort que *i* prometrà plus» —20v, 8b—; «lo dia primer que *li* manarà que sia en la Cort» —11v, 21b—; «per manament que *li'n* sia fet» —60v, 7a—, «que.l veger *lo y* man al sayg» —79v, 25a—; «que.l veger, en ajuda d'aquels, que *n'i* faça intrar dels altres» —13r, 28b—.

5.5. Els relatius

Pel que fa als relatius, recordem com a formes bàsiques *que*, *qui* i *el/lla qual*, a les quals cal afegir les combinacions amb preposicions.

Trobem la forma *qui* generalment amb funció de subjecte i amb antecedent personal, masculí o genèric o no explícit (hi ha algun cas, com veurem, d'antecedent femení —«la part» 'persona part en un judici'— rere preposició).

Exemples: «car sens *els qui* deven jugar Cort tenir no s'i pot»—12v, 28a—, «deu ésser liurada e atorgada e jugiada a *aquel qui* plus y prometa» —20v, 5a—; «és ciutadan tot altre hom *qui* en la ciutat o en sos térmens aurà estat o habitat per X ayns o plus» —30r, 12a—; «so és saber als peus dels prohòmens *qui* seen e ls banchs sobiran» —44v, 8b—; «és tengut de tot aytant de don com lo catiu o el servu *qui* lo dan aurà donat o fet» —97r, 17b—.

Reproduïm a continuació diversos exemples de *qui* precedit de preposició, amb funcions d'indirecte o circumstancial: «ab cor e ab volentat que.s pos ab la part *a qui* aurà forfet» —43v, 3b—«lo seynor *ab qui-s* serà avengut» —49r, 5a—; «*aquel a qui* o *contra qui* aquestes paraules seran dites» —36v, 19a—; «Aqueles coses que.ls advocatz, presentment les parts *de qui* seran advocatz...» —55v, 14b—, «*jasia so* que sia conjunta persona d'*aquel per qui* vol demanar» —57v, 4a—.

Afegim-hi, encara, *qui-s qui*: «deu cobrar la dita peynora *qui-s qui* la tenga ne la poseesca»—18v, 12a—.

Quant a la forma *que*, presenta una més gran varietat de funcions i antecedents. Així, *que* amb funció de subjecte i amb antecedent masculí personal («tot hom estrayn *que* sia deutor o fermança» —33r, 19b—, «lo

balle del Temple e de Moncada *que* sien en la Cort presens» —35r, 4a—) o no personal («los fruitz *que* són en los camps o en les viynes» —85r, 23a—). *Que* amb funció de subjecte i amb antecedent femení, personal («alò metex és entès de les mares e de les àvies, *que* deven dar fermañes covinentz» —42r, 22a—) o no personal («confessió *que* sia feta en juy» —206v, 6b—). *Que* també amb funció de complement directe, amb antecedent masculí i femení, personal o no personal:

«Los sarrayns *que* amen [en] o aporten los corsaris e venen en encant» —244r, 17a—;

«de cosa movent, *que* hom pusca moure o que per si metexa se pusca moure» —30v, 10b—;

«fil o fila, catiu o cativa, covinensa *que* sobre ls béns o dels béns de son pare o de lur seynor fassen» —50r, 3b—;

«emenar lo mal *que* aurà fet» —97r, 5a—.

Que apareix també diverses vegades complint funcions circumstancials, com a l'exemple següent: «tota obligació *que* dona que aja marit s'oblic deutora principal» —109v, 12b—.

Recollim tot seguit diversos casos de *que* precedit de preposició, amb funcions circumstancials: «servirà lo temps a *què* s serà affermat» —51r, 17b—; «si lo demanat no a *de què* pagar» —11v, 20b—; «el preu *per què* la venda és feta» —27r, 23b—; «transacció en pus no c'estén, jasía so que sia posada general, sinó en aquela cosa especial *sobre què* serà feta» —55r, 22b—.

Finalment, pel que fa a la forma *article + qual*, la documentem sovint complint funcions adjectivals i precedint el substantiu corresponent (per exemple: «*lo qual* dia» —9v, 19b—, «*lo qual* sacrament» —46r, 14b—, etc.). Però la trobem també amb funcions pronominals, de subjecte o, generalment, de complement directe:

«*la qual* és contra déu e contra hòmens» —56r, 25b—, amb un aparent valor genèric del tipus «la qual cosa»;

«leer és e poder a tot hom de defendre ça possessió, *la qual* leyalment ten e posseex» —213r, 11b—;

«exceptades alcunes escriptures que davayl són escrites, *les quals* deu escriure per lo preu que en escriptura d'eles és posat» —25r, 18b—;

«letres de la Cort (...), *les quals* deven ésser manades fer per juy dels ciutadans» —27v, 12b—;

«si alcun fa missions necessàries en fil families, *les quals* lo pare no podria denegar per nula guisa» —103r, 4b—.

Reproduïm a continuació alguns testimonis de *article + qual* precedit de preposició:

- «deu fer les cartes de les tutories e de les curacions, *de les quals* deu pendre per cascuna carta VI diners e no plus» —27r, 5b—;
«enaxí són XC dies, *dins los quals* l'inventari deu ésser acabat»—186r, 14b—;
«deven dir e manifestar la volentat e l'ordenament del defunt e el dia *en lo qual* lo testador ordena la sua volentat» —178r, 2a—;
«no és tengut de nomenar la acció *per la qual* demana» —43r, 18a—.

6. QÜESTIONS LÈXIQUES

En aquest apartat de qüestions lèxiques tractarem d'aspectes relacionats amb la formació de mots, de grups etimològics, de toponímia i antroponímia i de l'aparició freqüent de parells de sinònims units per conjunció.

6.1. Formació de mots

Quant a la *prefixació*, us oferim aquest recull de formes:

A-

Testimonis: *acórrer* —20v, 27a—, *afermar* —51r, 21a—, *afranquir* —48v, 3b—, *allongar* —10v, 28a—, *asseer* —93v, 27b—, *assegurar* —23v, 2-3b—, *avenir-se* —50r, 18-19a—, etc. Hi veiem un grup de formes de verbalització d'adjectius (*afermar*, *afranquir*, *allongar*, *assegurar*) amb el valor de 'fer tornar' i un altre grup de casos derivats de verbs ja existents amb l'addició de valors específics (*acórrer*, *asseer*, *avenir-se*).

Recordem la vacil·lació entre *a-* i la forma culta *ad-* en mots com *avocat* —80r, 3a— i *advocat* —80r, 10a— i *aversari* —68r, 7b— i *adversari* —66r, 1b—.

CO- i CON-

La forma general és *com-* o *con-* segons el context fonètic: *comprometre* —68r, 3.4a—, *confermar* —66r, 4b—, *confraria* —50r, 24b—, etc. Assenyalem, a més, el cas de *conàrbitre* —69v, 7b—. Hi ha algun cas de vacil·lació entre *con-* i *co-*: *convinença* —49r, 23b— i *covinença* —53v, 27a— (també *reconvenir* —77v, 28b— i *recovenir* —77v, 24a—).

Pel que fa a *co-* esmentem la forma *cohereu* —98r, 18a—.

CONTRA-

Prefix poc habitual en el manuscrit: *contradir* —60v, 7b—, *contrafet* —27v, 27a—.

DE-

Generalment anteposat a formes verbals: *defallir* —36r, 3a—, *delliurar* —5v, 17b—, *departir* —2v, 6a—. Destaquem-ne la presència en formacions adverbials del tipus: *demig* —100r, 10a—, *depús* —8r, 8a—, *depuix* —9v, 11a—, *defora* —31r, 20a—, *dessús* —71r, 9a—.

DES-

El trobem, amb valor negatiu, en formacions de substantius (per exemple: *desamor* —74r, 1-2a—, *desgrat* —80r, 12a—, *deshonor* —47v, 13-14a—, *desplaer* —88r, 23a—) i verbals (per exemple: *desemparar* amb doble prefix —56r, 5-6b—, *desfer* —51r, 7a—, *desflorar* —237r, 1a—, *desobligar* —107v, 22a—, *despoderar* —66r, 12a—).

EN- i EM-

És un prefix d'ús freqüent en el manuscrit, generalment en formacions verbals (per exemple: *encarir* —51r, 3a—, *encercar* —77r, 5a—, *encloure* —96r, 6a—, *enfranquir* —48r, 17-18b—, *ennovar* —46r, 6-7a—, *enrequir* —68r, 10a—, *entànyer* —53v, 14a—), però també en diverses partícules (com *enjús* —3r, 14b—, *enlloc* —52r, 24b—, *entró* —100r, 1-2a—).

ENTRE-

En casos aïllats com *entredit* —32r, 10a— i *entremetre* —12v, 23-24b—.

ES-, EX- i E-

Prefix poc usual en el manuscrit, fins i tot amb la forma hereditària *es-* (*esguardar* —72v, 13b—, *esdevenir* —38v, 13b—; *excomunicat* —76r, 9-10b—; *emancipar* —65v, 11b—).

IN-

Prefix negatiu de caràcter culte que trobem en formes aïllades en el manuscrit: *injustícia* —254r, 6-7a—.

OLTRA-

En el cas del mot *oltramar* —79r, 16b—.

PRE-

D'ús poc freqüent i en formacions cultes: *prejudicar* —53v, 19a— i *prejudici* —86v, 11b—. Destaquem-ne els casos de *pretatxat* 'pretaxat, prefixat' —20v, 17b— i de *preposar* —64v, 17b—.

PRO-

En formacions cultes del tipus: *procurar* —61v, 22b— o *prometre* —31r, 11b—. De formació i valor diferent (de *prou* 'profit') són els casos de: *profemma* —12v, 21a— i *prohom* —42r, 12b—.

RE-

És un dels prefixos d'aparició més freqüent en el nostre manuscrit: *recobrar* —67v, 24a—, *recollir* —86v, 16a—, *reconèixer* —49v, 13-14b—, *recontar* —62v, 20-21a—, *refer* —89v, 27b—, *remoure* —56v, 14b—, *retardar* —74v, 3b—, *retenir* —1v, 1-2a—. Destaquem-ne el cas del mot *recreent* en el context: «car no tayn a ladre que's defena per so car offic d'ávol hom e de *recreent* usa» —96v, 20a—. Esmentem també les combinacions del tipus *reconvenir* —77v, 28b— i *recovenir* —77v, 24a—.

SOBRE-

El trobem en el substantiu *sobrepús* —53r, 6-7b— i també en l'adjectiu *sobredit* —57v, 8a— (aprofitem per recordar altres formacions adjectivals com *dessusdit* —1v, 3-4b—, *davantdit* —2r, 18a— o *damuntdit* —3r, 10b—).

SOS-

En el cas de *sostraure* —56v, 4-5a—.

SUB-

En formes com ara *subdelegar* —77r, 16-17a—.

Pel que fa a la *sufixació*, hi constatem un seguit de trets caracteritzadors: a) vacil·lació, en algun cas, entre *-tat*, *-itat*, *-edat* i *etat*, b) ús general

dels sufixos nominalitzadors de verbs *-ment*, sobretot, i *-ció*, c) aparició freqüent del sufix *-dor* indicatiu d'agent, d) notable extensió de la terminació adverbial de manera *-ment*, e) utilització en un seguit de formes del sufix *-atge* per indicar 'impost corresponent a', f) escassíssima presència de sufixos augmentatius o diminutius. Repassem, però, un per un i per ordre alfabètic, els sufixos més habituals:

-À

En mots com ara *crestià* —45r, 15a—, *ciutadà* —57r, 16a— o *forà* —5r, 25b—.

-AL

En mots com *veïnal* —9r, 4b—, *sagramental* —9v, 17b—.

-ANÇA, V. -NÇA

-ANT

En formes provinents del participi de present actiu en llatí. Per exemple: *bastant* —159r, 17b—, *clamant* —10r, 28a-1b—.

-ARI

En casos limitats com *secretari* —25v, 8b—.

-ÀS

En el cas de *tiragassar* —238r, 26b—.

-ATGE

Indicatiu d'impost en mots com *beuratge* —4r, 27b—, *carnatge* —4r, 26b—, *herbatge* —4r, 26-27b—, *mesuratge* —4r, 25-26b—, *passatge* —4r, 12-13a—, *peatge* —4r, 24-25b—. Afegim-hi *braçatge*, també indicant 'quantitat de diners', però referit al lloguer d'un bracer. Altres formes amb la terminació *-atge* però amb valors diferents són: *bovalatge* 'pasturatge de bous' —8v, 6a—, *estatge* 'sojorn, residència' —30r, 27a—, *usatge* 'costum de dret' —4r, 13b—, *veinatge* —29r, 25-26a—.

-BLE

Apareix en mots com *allenegable* —25r, 6b—, *amigable* —1v, 4-5b—, *favorable* —78v, 18-19a—, o *raonable* —15r, 22-23b— i en alguna forma d'aparició excepcional com *anable* —101r, 5b—.

-CIÓ i -IÓ

És un dels sufixos d'ús més freqüent en el manuscrit. Té funcions de nominalització de verbs. Exemples: *absolució* —27r, 26-27a—, *acusació* —57v, 14-15a—, *afrontació* —43r, 24a—, *alienació* —8r, 27-28b—, *ablegació* —56v, 16a—, *aministració* —9r, 16-17b—, *citació* —12r, 17a—, *condemnació* —27r, 27a—, *conspiració* —50r, 26b—, *creació* —14r, 27a—, *curaçió* —27r, 5b—, *demostració* —45v, 7b—, *denunciació* —49v, 6b—, *donació* —4v, 15b—, *obligació* —24r, 18a—, *observació* —41r, 14b—, *peregrinació* —78v, 5a—, *procuració* —16r, 5b—, *pronunciació* —5v, 9a—, *protestació* —15v, 17-18a—, *reconvenció* —42r, 24-25b—, *renunciació* —50r, 6-7a—, *subhastació* —27v, 4a—, etc.

Hi ha algun cas en què trobem alternança entre els sufixos *-ció* i *-ment*, com a *corrupció* —99v, 13-14b— i *corrupiment* —99v, 16-17b— (el primer com a forma culta i el segon com a formació pròpia, no manllevada del llatí).

Afegim-hi com a testimonis de la terminació *-ió* i amb o sense alteració de la consonant anterior:

Confessió —41r, 4b—, *defensió* —9r, 25-26a—, *possessió* —4r, 11b—, *promessió* —9v, 7a—.

-DA

En certs casos de nominalitzacions verbals com *errada* —55v, 4a— o *partida* —4v, 8b—.

-DER, V. -ER

-DOR i -OR

Presenten aquesta terminació les formes procedents de *-tōre* (amb valor actiu) i *tōriu* (amb valor instrumental i locatiu). Cf. -TORI.

Com a testimonis del valor d'agent aplicat a persones esmentem: *comprador* —49v, 5b—, *corredor* —20r, 9a—, *curador* —27r, 11b—, *defene-*

dor —42v, 27b—, *demanador* —9v, 12-13a—, *pescador* —50v, 14b—, *robador* —43r, 4b—, *venedor* —50v, 7b—, etc.

Com a exemples de la funció indicativa de lloc recollim: *eixidor* —91r, 24a—, *entrador* —91r, 23-24a—, *obrador* —71r, 20-21a—, etc.

Afegim-hi encara *esdevenidor* —55r, 28a-1b—.

-DURA i -TURA

En casos aïllats com *vestedura* —36r, 19a—, *escriptura* —46r, 13a—, *forfetura* —44r, 6a—, etc.

-È

Com a terminació d'ordinal i partitius: *quarantè* —4v, 13a—.

-EA, -ESA i -ÍCIA

La terminació *-ícia* apareix en formacions cultes com *justícia* —6v, 21a—. De les altres dues formes *-ea* és la general en el manuscrit: *clarea* —78v, 6b—, *franquea* —63v, 23a—, *lletgea* —86v, 18-19b—, *malea* —92v, 21b—, *mudea* —176r, 16-17a—, *sordea* —176r, 16a—, etc.

-EDAT, V. -ETAT

-ENÇA, V. -NÇA

-ENT

Com *-ant*, en formes que provenen del participi de present actiu en llatí. Per exemple: *ascendent* —47r, 11b—, *descendent* —47r, 11b—, *servent* —6v, 9b—, *tenent* —2v, 7-8b— i *tinent* —14v, 15a—.

-ENY

En el cas de *suquereny* —264v, 8a— (derivat del mot *sucrer*).

-ER

Sufix molt estès en el manuscrit com a indicador d'agent o ofici: *carnisser* —50v, 1-2a—, *ferrer* —50v, 21b—, *fuster* —50v, 3a—, *lleuder* —264r, 26a—, *llogader* —23r, 2b—, *mercader* —264r, 22b—, *sapater* —50v, 3-4a—, *usurer* —57r, 3a—, etc. Afegim-hi, amb valor diferent, *dreturer* —46r, 24b—.

-ERIA, V. -IA

-ESC

En mots aïllats com *parentesc* —9v, 5-6a—.

-ET

Sufix diminutiu d'aparició molt aïllada: *cedoleta* —27v, 22-23b i 25b— i *pedretes* —241v, 17-18a—. En general hi ha una escassa utilització en el manuscrit de sufixos augmentatius o diminutius, explicable pel caràcter tècnic i de vegades abstracte d'una bona part del vocabulari que hi apareix.

-ETAT, -EDAT, -IDAT, -ITAT i -TAT

Pel que fa a aquest sufix nominalitzador d'adjectius, presenta una complexa distribució de variants, que no ens entretindrem ara a descriure.²² Destaquem, però, l'existència d'una alternança de terminacions en una mateixa paraula: *segurtat* —23v, 5b— / *seguritat* —77v, 4a—, *vertat* —2r, 1b— / *veritat* —25v, 7b—, *quantitat* —18v, 26b— / *quantidat* —18v, 28b—. Fornim-ne a continuació altres exemples: *clardat* —114r, 8a—, *fermetat* —55r, 14a—, *heretat* —98r, 17a—, *egualtat* —50r, 12a—, *feeltat* —26v, 17-18a—, *lleialtat* —2r, 13-14a— i *lleeltat* —56v, 11-12a—, *voluntat* —4v, 25b— i *volentat* —1r, 23b—.

-FIC(AR)

En casos com *damnificar* —65v, 2-3a—.

-Í, -INA

Destaquem l'ús d'aquest sufix en el manuscrit per a la formació de mots amb el significat de 'pell de': *boquines* —250v, 1a—, *moltonines* —250v, 7a—.

-IA tònic

Trobem aquest sufix tònic en diverses combinacions. D'una banda, sol, en nominalitzacions d'adjectius: *falsia* —239r, 25a—, *lletgia* —49v, 15a— *malaltia* —59v, 15-16b—. D'altra banda en terminacions *-eria* i *-oria*. Pel que fa a *-eria* indica 'ofici, lloc on es realitza un ofici': *corretgeria* —71r,

22. Vegeu Carles DUARTE i Àlex ALSINA, *op. cit.*, vol. III (1986), pàg. 91-93.

23a—, *draperia* —71r, 21a—, *hostaleria* —71r, 24a—, *pellisseria* —71r, 24a—; *sabateria* —71r, 23a—, *vegueria* —9r, 17b—. Afegim-hi: *cavalleria* —7r, 20-21b—, *mercadèria* —71r, 22a— i *roberia* —9r, 17b—. Quant a *-oria*, indicatiu de 'funció social', recordem *senyoria* —12v, 6b— i *tutoria* —14r, 27a—.

-IA àton

Aquesta terminació sufixal àtona, la trobem només en formacions cultes: *diligència* —26r, 26b—, *residència* —30r, 28a—.

-ÍCIA, V. -EA

-IDAT, -ITAT, V. -ETAT

-INA, V. í

-IÓ, V. -CIÓ

-ITUD

Esmentem el cas de *servitud* —4r, 13b—.

-IU

En formes aïllades com *afermativa* —79r, 14-15a— o *negativa* —79r, 14a—.

-MENT 1

Terminació sufixal extraordinàriament estesa i productiva en el nostre manuscrit, com succeeix en general a l'època (per exemple molt freqüent en els textos lul·lians), per a la nominalització de verbs.

Fornim-ne alguns exemples: *allargament* —80v, 2b—, *allongament* —80v, 17a—, *amonestament* —51r, 8a—, *començament* —38v, 21b—, *consentiment* —76r, 3b—, *creiximent* —20r, 21a—, *damnificament* —67v, 13-14b—, *defalliment* —5v, 16a—, *emparament* —33r, 27a—, *enteniment* —1v, 25-26a—, *fermament* —18v, 23-24b—, *millorament* —91v, 24-25a—, *minvament* —20r, 20a—, *naframent* —9r, 20-21a—, *ordenament* —2v, 21-22a—, *retiment* —19r, 8-9a—, *vedament* —9r, 19a—, etc.

-MENT 2

Terminació adverbialitzadora d'adjectius d'ús força general en el manuscrit, de vegades amb una separació gràfica entre l'adjectiu i la terminació. Us en presentem alguns testimonis: *abundadament* —2r, 26a—, *civilment* —58v, 8a—, *clarament* —78v, 2b—, *complidament* —51v, 14-15b—, *criminalment* —57v, 15-16a—, *diligentment* —78v, 21a—, *egualment* —98r, 4b—, *enganablement* —100r, 27-28a—, *entregament* —98r, 26-27b—, *evidentment* —55v, 22b—, *falsament* —100r, 26-27a—, *justament* —63r, 1b—, *llealment* —54v, 27a—, *manualment* —51v, 19b—, *personalment* —54r, 10-11a—, *tàcitament* —107v, 24b—.

Pel que fa a l'aparició successiva de dues formes adverbials amb *-ment*, hi ha una vacil·lació entre l'ús de les dues paraules amb la terminació *-ment* (per exemple «falsament ne enganablement»: 100r, 26-28a, o 58r, 8 i 9a) i l'absència de la terminació *-ment* en la darrera forma (per exemple «francament e quítia»: 39r, 26-27b, o 63r, 11b).

-NÇA

Sufix, en *-ança* o en *-ença*, usat com a nominalitzador verbal d'ús menys general que *-ment* o *-ció*. En recollim a continuació alguns casos: *avinença* —1v, 4b—, *coneixença* —38v, 16b—, *covinença* —48r, 13-14b—, *fermança* —6v, 13-14b—, *trigança* —52r, 28a—, *usança* —2v, 28a—, *vengiança* —2v, 28a—.

-ÓS

Sufix adjectivador de presència sovintejada en textos medievals, entre els quals no és excepció el nostre manuscrit, sense, però, que s'hi arribi a usar tan extensament com en els textos lul·lians. Exemples: *criminós* —12v, 26-27b—, *dampnós* —93v, 16-17b—, *famós* —47v, 12-13a—, *fraudolós* —79r, 4b—, *furiós* —76r, 20a—, *profitós* —2r, 11a—, *religiós* —8r, 1a—, etc.

-TAT, V. -ETAT

-TORI

En adjectius cultes de caràcter jurídic com *prohibitori* —215v, 22b—, *retentori* —215v, 23b— o *restitutori* —216r, 21-22a—.

La *composició* és un recurs d'aplicació limitada en el nostre manuscrit, tot i que hi trobem formes d'un interès notable: *aygaduit* —91v, 14a i 17-18a—, *lloctinent* —15v, 3b— i *lloctenent* —6r, 14-15a—, *malafeta* —43v, 22a— i *malafeita* —43v, 26a—, *malfetor* —43r, 9b— i *malfeitor* —41v, 18-19a—, *manllevar* —13v, 4b—; *menyscapte* —70r, 2b—, *menysvalensa* —70r, 3b—, *usufruit* (i variants i derivats: *ususdefruit*, *ususdefruitz*, *ususfruit*, *ususedelsfruitz*, *usufructu*; *usufructuari*) —85r, 9a i en general folis 85 i 86—, etc.

6.2. Grups etimològics

Deixant de banda el lèxic hereditari, ens interessa d'examinar amb detall la presència de llatinismes, de germanismes i d'arabismes dins del manuscrit.

El codi analitzat té un contingut clarament jurídic i, a més, es tracta d'una obra essencial en el procés de recepció en el dret català del dret comú romà, que genera una progressiva implantació de llatinismes, manllevats de les fonts clàssiques llatines, i un també progressiu decandiment de l'ús de determinats germanismes jurídics relacionats amb el món feudal (per exemple: *aliscara* i *guerpir*).

Constatem, doncs, en el manuscrit, una presència poc important de germanismes, encara que al costat d'alguns d'aparició aïllada o infreqüent —com ara *jaquir*: 73r, 19b i 28b— n'hi ha d'altres de molt usuals: *alou* —4r, 15b—, *ban* —34r, 26b; 8v, 10 i 11b—, *bare* —36v, 17a—, *bonta* —13r, 6b—, *saig* —9v, 17b—. En canvi, el nombre de llatinismes és molt elevat (en alguns casos primeres datacions en català: *autenticar* —15r, 20-21a—, *exacció* —29r, 20a—, *fisc* —25r, 12-13a—, *pecuniari* —30r, 5b—, *transacció* —45v, 23a—): *absolució* —27r, 26-27a—, *actor* —33r, 23b—, *calúmnia* —46r, 22b—, *confiscar* —40r, 17-18a—, *còpia* —26v, 22b—, *diligència* —26r, 26b—, *domicili* —33r, 6b—, *estipulació* —31r, 21b—, *fèria* —34r, 18a—, *ignorància* —45v, 26b—, *instància* —41r, 13b—, *judicial* —13v, 25a—, *maquinació* —46v, 20a—, *menció* —48v, 7b—, *negligent* —26r, 16b—, *obligació* —24r, 18a—, *peremptori* —15v, 23b—, *piignoratici* —30v, 7a—, *revocar* —7r, 12a—, *satisdar* —42r, 5b—, *subscripció* —28v, 28b—, etc.

En relació amb els arabismes cal dir que en el conjunt del manuscrit

es troben poc sovint, perquè són escassos els mots d'origen àrab de contingut jurídic i administratiu que s'hi incorporen.²³

Això no obstant, hi ha alguns fragments del manuscrit clafits d'arabismes. Es tracta de les parts dedicades a matèries comercials, en les quals apareixen noms de mesures, de monedes, d'aliments, de productes químics, etc. En aquests camps semàntics la proporció de mots d'origen àrab és alta. Aquest fenomen, que pot ser enunciat amb caràcter general dins de l'època, té un reflex especialment intens en el codi examinat pel fet de correspondre a un territori pregonament arabitzat com Tortosa i en un període tan pròxim a l'època de dominació musulmana. Així, doncs, hi observem, com ja hem assenyalat a l'inici d'aquest text, l'ús d'arabismes que coetàniament semblen inusuals a la Catalunya Vella i que, en canvi, sovint tornem a trobar en textos valencians (com ara: *alcarayula* —258v, 12b—, *aldifara* —44v, 11a—, *assoch* —3r, 17b—, *almàrtech* —250v, 12-13b—, *jàssena* —2v, 11b—, *maquila* —256r, 3 i 4a—, *màrfe-ga* —16v, 25a—, *mosquet* —250r, 21a—, etc.).

Entre els arabismes no vinculats a activitats comercials podem esmentar: *alcaid* 'cap de la comunitat sarraïna' —171v, 22b—, *alcavot* 'proxeneta' —49v, 4a—, *aldifara* —44v, 11a—, *alfàndec* —3r, 7a—, *alforria* 'afranquiment d'esclau' —48r, 8-9b—, *aljuba* —44v, 25a—, *assotar* —279v, 14-15b—, *jàssena* 'biga' —2v, 11b—, *nora* 'sínia' —252v, 2a—, *tàvega* 'presó' —11r, 16a—. Entre els arabismes que apareixen en textos comercials recordem alguns dels que es refereixen a *mesures* (com *almud* —256v, 12a—, *arrova* —259r, 2-3a—, *cafís* —258r, 1-2a—, *maquila* —256r, 3a—), a *monedes* (*masmodina* —27v, 18a—, *morabetí* —47r, 24b—, etc.), a *aliments* (*arròs* —250v, 15a—, *atzebib* —256v, 9b—, *sucre* —250r, 23a—, *albudeca* —266r, 16-17a—, etc.), a *atuells* (*cadaf* —256r, 2a—, *gerra* —250v, 28b—, etc.), a *productes químics* (*cofol* 'alcofol' —251r, 7a—, *alquitrà* —258v, 7b—, *laca* —264v, 17a—, *sosa* —251r, 8a—, etc.).

Finalment, recordem que, com ja hem indicat a les consideracions generals a l'inici d'aquest text, hi ha algunes formes d'origen aragonès o castellà dins del nostre manuscrit (per exemple *companyero* —95r, 8-9a— o *cirviente* —54r, 7a—, etc.), però també n'hi ha de possible procedència mossàrab, com *sapata* —154v, 12b— o *sapater* —50v, 3-4a— i d'origen hebreu com *call* —3r, 21b—.

23. Vegeu Carles DUARTE I MONTSERRAT, «Notes sobre trets dialectals en el Llibre de les Costums de Tortosa (ms. de 1272)», dins de *Caplletra*, núm. 2, pàg. 19-26.

6.3. Notes onomàstiques

Considerem interessant d'incloure dins de les qüestions lèxiques aquestes notes sobre noms propis. En un text de caràcter normatiu és previsible que hi hagi una presència escassa de topònims i antropònims. Tanmateix trobem en el nostre manuscrit referències diverses a ciutadans de Tortosa o a festivitats i a noms geogràfics, sobretot de la rodalia de Tortosa.

Quant als *antropònims*, us en fornim els següents: *Pere de Tamarit* —2r, 5a—, *Pere Gil* —2r, 19a— i *Pere Gili* —2r, 6a—, *Ramon Berenguer* —1r, 11-12a— *Jacme* 'Jaume I' —1r, 28b—, *Arnau de Castelnou* —1v, 11-12a—, *Ramon de Moncada* —1v, 1-2b—, *Ariol* —3r, 15b—, *Guillem de Vernet* —3r, 19-20b—, *Thomàs Garidel* —3v, 3-4a—, *Guillem Loriga* —3v, 4a—, *Bernat de n'Alax* —3v, 5-6b—, *B. Grynó* —3v, 7a—, *Gili Adobador* —3v, 8a—, *Johan Gili* —3v, 8-9a—, *Nicholau de Prades* —3v, 9a—, *Flavià* —3v, 10a—, *Roger* —3v, 12a—, *Johan Lopiz* —3v, 12-13a—, *Arnalda* —3v, 13a—, *Talarn* —3v, 13-14a—, *B. Marquès* —3v, 15a—, *Pere Solsona* —3v, 16a—, *Martín d'Osca* —3v, 16-17a—, *Pere d'en Guiu* —3v, 17a—, *A. Dezcastel* —3v, 18a—, *Guillem Guerer* —3v, 19a—, *Barberana Dezpug* —3v, 20a—, *Ponz Sartre* —3v, 20-21a—, *Sanxo Cortina* —3v, 21a—, *B. de Frexenet* —3v, 22a—, *Guillem d'Eude* —3v, 27a i 3v, 11b—, *R. Dezcoyl* —3v, 1-2b—, *Belenguer Andreu* —3v, 2b—, *Pere Domingo* —3v, 3b—, *Belenguer Pol* —3v, 3-4b—, *Johan Jener* —3v, 4b—, *Pere Centeles* —3v, 5-6b—, *Pere Dezbruil* —3v, 7b—, *Pere Domingo Dezcoyl* —3v, 7-8b—, *Pere Martín* —3v, 8b—, *Michel de Calatayú* —3v, 8-9b—, *Arnau Rocher* —3v, 9-10b—, *Johan de Fontanes* —3v, 10b—, *Pere Crexel* —3v, 12-13b—, *Pere d'Albi* —3v, 13b—, *Pere Perpignan* —3v, 13-14b—, *Belido* —3v, 14b—, *Arnau Dezpont* —3v, 14-15b—, *Guillem Goda* —3v, 15b—, *Nadal* —3v, 16b—, *Bisbal* —3v, 16b—, *Quexal* —3v, 22b—, *Mallorques* —3v, 27b—, *Renaldi* —3v, 27-28b—, *Pere Loriga* —3v, 28b—, *B. Carbó* —4r, 1a—, *Barberana Dezpug* —4r, 2a—, *Pere Albert* —4r, 6a—, *Vidal Ortolà* —4r, 6a—, *A. Çesmoles* —4r, 9a—, *Belenguer de Solsona* —4r, 10b—, *Guillemi Ortolà* —4r, 6a—, *Guillemi de Monterano* —28r, 14a—, etc. Com podem observar, es tracta, excepte en el cas de comtes, reis o senyors, de noms de ciutadans de Tortosa. Aquests noms, corresponents a membres de la comunitat cristiana, ens permeten de constatar l'heterogeneïtat de la població tortosina de l'època (hi veiem per exemple *Gili*, *Garidel*, *Loriga*, *Lopiz*, *Calatayú*, *Belido*, *Renaldi*, *Sanxo*, etc.). Destaquem-ne, a més, la utilització de topònims com a cognoms.

Hi ha alguns noms de persones que es refereixen a *autors de fonts jurídiques* de l'obra: *Diví Adrian* —53v, 11a— o *Azó* —68r, 23a—.

Un grup també rellevant de noms propis és el de *sants* i altres figures venerades per motius religiosos: *Jesucrist* —1r, 20a—, *santa Maria* —1r, 25-26a— (però *senta Maria* —81r, 9b—), *sen Nicolau* —3r, 24b i 81v, 6-7a—, *sen Johan* —3v, 18b—, *sant Vicent* —81r, 8b—, *sen Pere* —81r, 11b i 26b—, *sen Macià* —81r, 12b—, *sen Jordi* —81r, 15b—, *sen March avangelista* —81r, 16b—, (apòstols) *Felipi e Jacobi* —81r, 18b— (recollim també els casos especials de *Simonis e Juda* —81v, 9a— i de *senta Creu de maig* —81r, 19b—, o *senta Creu de setembre* —81v, 5a—), *sen Bernabè* —81r, 24b—, *sen Johan Babtista* —81r, 25b—, *sen Paul* —81r, 26b—, *senta Margarida* —81r, 27b—, *senta Maria Magdalena* —81r, 28b-81v, 1a—, *sen Jacme* —81v, 1a—, *sen Salvador* —81v, 2a—, *sen Lorens* —81v, 3a—, *sen Agustí* —81v, 3-4a—, *sen Bartolomeu* —81v, 4a—, *sen Matheu* —81v, 6a—, *sen Michel* —81v, 7a—, *sen Francesch* —81v, 7-8a—, *sen Luch* —81v, 8a—, *sen Martín* —81v, 13a—, *sen Bres* —81v, 13-14a—, *senta Catarina* —81v, 14-15a—, *sen Andreu* —81v, 15a—, *sen Climent* —81v, 16a—, *senta Lúcia* —81v, 17-18a—, *sen Thomàs* —81v, 18a—, etc.

Pel que fa als *topònims*, com ja hem vist, n'hi ha un grup important que apareix dintre dels antropònims: *Moncada* —1v, 1-2b—, *Solsona* —3v, 16a—, *Osca* —3v, 8-9b—, *Perpignan* —3v, 13-14b—, *Albi* —3v, 13b—, etc.

D'altra banda, a més dels noms comuns de lloc de la ciutat (per exemple: *carrera*, *casa*, *plaça*, etc.), hi ha algun cas digne d'esment com *alfàndech* —3r, 7a—, *assoch* —3r, 17b— o *cal juych* 'call jueu' —3r, 23-24b— o, ja nom propi, *espital de la Grassa* —3v, 14a—, *Çuda* 'castell de Tortosa' —5v, 20b—, *Port Fangós* 'port de Tortosa' —287v, 8b i 288v, 3-4b—, etc.

Hi ha, a més, uns topònims que designen rius, com *Ebre* —3r, 5b— o *Cúcquer* —172r, 22a—, ... Altres topònims designen nuclis de població, com *Tortosa* —1r, 7-8a— (també en la forma llatina *Dertusa* —28r, 4-5a—), *Barcelona* —2r, 26b—, *Roma* —1v, 11a—, *Casp* —3r, 27b—, *V[is]mpessol* —3r, 11-12b—, *Bítem* —3r, 14b—, *Amposta* —5r, 15b—, *Flix* —5v, 5a—, *Ulldecona* —172r, 21a—, *Lérida* —250r, 19b; 263r, 20b; 265v, 13a; etc.—, *Çaragossa* —266r, 5b—, etc. Sovint apareixen noms de poblacions referits a productes o relacions comercials: *Alacant* —265v, 18a—, *Alap* —265v, 25a—, *Arràs* —263r, 15a—, *Avinyó* —265v, 12a—, *Bruides* —263r, 8b—, *Cambray* —263r, 12b—, *Dénia* —265v, 22a—, *Gant* —263r, 22a—, *Gènova* —265v, 14a—, *Màleca* —265v, 20a—, *Narbona* —250r, 11b—, *Pisa* —264r, 15a—, *Tunis* —294v, 9b—, etc. Esmentem finalment el cas dels topònims referits a realitats territorials superiors com ara *Mayorca* —1r,

20-21b—, *València* (com a regne) —1r, 21b—, *Aragon* —1v, 1a—, *Catalunya* —1v, 13a—, *Espanya* —281v, 19b—, *Castella* —264v, 12a—, *França* —265v, 25b— o *Borgonya* —250r, 13-14b—.

6.4. *La variatio synonymica*

Tant Jules Marouzeau, pel que fa al llatí jurídic, com Germà Colon, en analitzar la llengua dels *Furs de València*, es refereixen a l'aparició sovintejada de formes sinonímiques.²⁴

En realitat aquest recurs és ben antic en llenguatge jurídic i l'hem de situar dins de l'objectiu d'assegurar la màxima comprensió, precisió i seguretat del text, perquè no hi hagi dubte sobre el sentit amb què s'utilitzen les paraules.

Al nostre manuscrit la utilització de successions de sinònims units per una conjunció copulativa o disjuntiva és certament habitual, fins i tot un procediment general de redacció (observem, per exemple, aquesta triple successió de parells de sinònims: «alcuna cosa e-l dit libel *anadirà* o *crexerà* o *traurà* o *minvarà* o *emenaarà* o *corrigerà*» —42v, 15-17a). Així: «*adob* o *reparament*» —89r, 12-13b—, «*franch* e *quiti* e *alforre*» —173v, 23-24a—, «*francament* e *quitiament* e *deliure*» —4v, 21-22a—, «*solament* o *fonament*» —93v, 25-26b—, «*assotat* o *corregat*» —57r, 20-21a—, «*fil adoptiu* o *arrogat*» —190r, 28b—, «*dos ditz béns tendran* e *posseyran*» —40v, 7 i 8a—, etc.

7. NÒTULES SEMÀNTIQUES

En el manuscrit examinat constatem l'ús d'una llengua que presenta fets semàntics paral·lels als d'altres textos coetanis. I no correspon a les pretensions d'aquest treball dur a terme un estudi sistemàtic del conjunt del text. Això fa que no ens aturem ara a analitzar i a descriure l'estructura dels diferents camps nacionals que actuen en el codi. Esmentem-ne com a força importants: els habitants de Tortosa —*ciudadà*, *habitador*, *vef*, *home estrany*, etc.—, les autoritats públiques i els càrrecs administratius —*batlle*, *saig*, *veguer*, etc.—, els impostos —*beuratge*, *tolta*, etc.—, els termes judicials —*jutge*, *testimoni*, *advocat*, *procurador*, *actor*, *defenedor*, etc.—,

24. Vegeu Jules MAROUZEAU, *Quelques aspects de la formation du latin littéraire*, París (Klincksieck) 1949, pàg. 93-124, i Germà COLON i Arcadi GARCIA, *Furs de València*, vol. I, Barcelona (Barcino) 1970, pàg. 62-63.

els termes de dret civil —*hereu, testament*, etc.—, els termes d'oficis —*ferrer, fuster, pescador*, etc.—, els termes de monedes —*diner, lliura, sou, masmodina, morabetí*, etc.—, els termes de productes comercials —*pebre, comí, laca, argent, alum*, etc.—, etc.

Com hem dit suara, en el manuscrit documentem fets semàntics habituals de l'època. Creiem, tanmateix, útil assenyalar comportaments com els següents: —l'ús del mot *alt* substantivat amb el significat 'alçària': «que les cases de son veyn torn en aquel carregament e d'aquel *alt* e en aquel estament que d'abans eren» —89v, 17b— (recordem, per exemple, l'ús substantivat del mot *alegre* amb el significat equivalent a 'alegria');

— l'ús del mot *poc* amb el significat de 'petit', propi del català medieval: «tot vexel, gran o *poch*, que vàgia per mar» —70r, 25b—;

— l'ús del mot *fila* amb el significat de 'biga': «aqueles biges, jàcenes o *files* o cabirons» —95v, 5b—;

— l'ús del mot *espai* amb valor temporal: «a IX meses d'*espai*» —79r, 17b—;

— l'ús del mot *dret* com a substantiu amb el significat aparent de 'lligam': «Con los àrbitres sien d'estret *dret* negun àrbitre no pot donar son lloc a son conàrbitre» —69v, 5b—;

— l'ús del mot *privada* (adjectiu de *cambra privada* substantivat) com a eufemisme per latrina —87v, 17a—;

— l'ús del mot *esguardar* amb el significat de 'pertocar': «Nul hom no és punit per sagrament fals ne per perjuri, car aquela pena a Déu s'*esgarda* e no ha hòmens» —72v, 13b—;

— l'ús de *menys de* amb el significat de 'sense': «aytant val ab cartes con *menys de* cartes, si-s pot provar leyalment que feta sia» —98v, 5-6a—;

— l'ús del mot *segle* amb el significat 'el món, considerat com a lloc on viuen els humans; lloc indeterminat': «si és hom que vàgia vagant per lo *cegle*, que no li sàpia hom cert loch on estia» —77r, 26b—;

— l'ús dels mots *pla* i *romanç* per referir-se a la llengua catalana: «e en *plan* o en *romans* diran» —55v, 16b—;²⁵

25. La forma *romanç* és també la que s'utilitza quan el rei mana traduir els *Furs de València* en català. Veg. Germà COLON, *El español y el catalán, juntos y en contraste*, Barcelona (Ariel) 1989, pàg. 23 i ss.

— l'ús del mot *moviment* amb el significat 'impuls, voluntat': «pot per si metex e per son *moviment* enterrogar e demanar les partz per so que clarea de veritat ne pusca trer» —78v, 3-4b—;

— l'ús del mot *allongar* amb el significat de 'diferir': «si el demanador, ans que la Cort sia tenguda aquel dia que manat li serà, se posarà ab la part de tot en tot o n'aurà alcun *alongament* d'aquel dia (...) e lo demanat prova per lo demanador o per altre sol un testimoni que lo demanador *l'alonga*» —10v, 19a i 28a—;

— finalment, mereix un comentari especial l'ús del mot *blanc* amb el significat de 'gent pobra' en el context següent: «En lo qual comú, après que ordenat ç'és per los ciutadans com se deven levar, e segons la quantitat de l'aver que deven o an mester per alguns *affés* de la ciutat, deven pagar totz los ciutadans e·ls habitador[s] de Tortosa e de son termen de tot cant han seent e movent per sou e per liura, sens tot contradiment. Item los *blancs*, so és la gent pobra, deven pagar segons que·ls ciutadans ordenen o volen ordenar, sens contrast» —7r, 9b—. Després d'examinar acuradament²⁶ les diverses hipòtesis explicatives d'aquesta aplicació singular del mot *blanc* (*a*) que es tractés d'un *lapsus calami* per *franc*, (*b*) que aquest ús tingui com a antecedent i fonament l'existència de la moneda coneguda com a *blanca*, (*c*) que es tractés d'un col·lectiu, com els *sufís*, identificat per la seva imatge externa blanca, (*d*) que es referís als *cistercencs*, anomenats «monjos blancs»), cal bandejar totes les que acabem d'assenyalar i sembla preferible considerar com a més raonable que el mot *blanc* prengui aquest sentit en el manuscrit dels llibres de repartiment dels diversos impostos del comú entre els veïns, en els quals els noms dels veïns que no porten aspa davant del nom —és a dir, que queden amb un espai en blanc— i no porten annexa la quantitat que els pertoca corresponen normalment (hi ha algun cas limitat de nobles, que no han de pagar) als pobres (com hi consta mitjançant el mot *pobre* o *franc*).

26. Vegeu Carles DUARTE i MONTSERRAT, «Dues notes sobre el Llibre de les Costums de Tortosa (ms. de 1272)», dins *Estudis de llengua i literatura catalanes/XI. Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit* 3, Barcelona (Publicacions de l'Abadia de Montserrat) 1985, pàg. 49-54.